

3. BÖLÜM / CHAPTER 3

ÇİVİ YAZILI METİNLERDE ENGELLİLER: ESKİ MEZOPOTAMYA'DA FİZİKSEL VE ZİHİNSEL YETİ YİTİMLERİ

THE DISABLED IN CUNEIFORM TEXTS: PHYSICAL AND MENTAL IMPAIRMENTS IN ANCIENT MESOPOTAMIA

Gökhan KAĞNICI*

*Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak, Türkiye
e-posta:gokhan.kagnici@usak.edu.tr

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.03

ÖZ

Bu çalışmada M.Ö. 3. binin ortalarından 1. binin ortalarına kadarki zaman dilimi çerçevesinde Eski Mezopotamya uygarlıklarında toplumsal ve kültürel normlar ile tıbbi yeterlilikler açısından fiziksel ve zihinsel anlamda “yeti yitimli” olan ve “anormal” olarak algılanan ve yorumlanan “sakatlık hallerinin” belirleniş süreçleri Sümerce ve Akadça çivi yazılı metinlerdeki bilgiler ışığında saptanmaya çalışılacaktır. Böylece bu toplumlarda görülen ve tanımlanan “sakatlık hallerinin”, kendine has tutum ve uygulamaları açığa çıkarılmaya ve söz konusu toplumlarda sakatlığın sakatlık tarihi açısından önemi ve yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Sadece kasıtlı ve kazaen gerçekleşen fiziksel yeti yitimleri değil aynı zamanda zihinsel bozukluklar ve doğum anomalileri de çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın öncelikli hedefinin bu insanlarla ilgili bilgilerin çivi yazılı metinlere nasıl yansıdığını göstermek olduğu ifade edilmelidir. Mezopotamya toplumlarında ne türden sakatlıkların bulunduğu, bu durumlara nelerin yol açtığı ve bu insanların bu kayıpların üstesinden nasıl geldiğiyle ilgili bilgiler verilecektir. Böylece toplumun yeti yitimli kimselere karşı uygulama ve yaklaşımları belirlenmeye çalışılacak ve bu insanların Mezopotamya şehirlerinde kendilerine nasıl yer buldukları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çivi yazılı metinler, eski Mezopotamya, fiziksel ve zihinsel yeti yitimleri ve sakatlıklar

ABSTRACT

In this study, Sumerian and Akkadian cuneiform texts will be analyzed to elucidate the social and cultural norms underlying processes of identifying “disability status” and the recognition of the physically and mentally “impaired.” The period between ca. 3500 BC and ca. 1500 BC in Ancient Mesopotamian civilizations will be emphasized. In this way the status and importance of disability in historical context will be outlined, along with an exposition of specific attitudes and practices of “disability status” as seen and expressed by these societies. The study includes not only

physical disabilities after accidents but also mental disorders and congenital anomalies. The primary objective is to show how information about the disabled was reflected in the cuneiform texts. There will be a focus on what disabilities existed in ancient Mesopotamian societies, the causes of these disabilities, and how Mesopotamians coped with them. Thus, the practices and attitudes of society towards the disabled will be identified, as well as the ways in which these people located themselves in Mesopotamian cities.

Keywords: Cuneiform texts, ancient Mesopotamia, physical and mental impairments and disabilities

Giriş

Bireylerin hareketlerini, etkinliklerini ve duyularını sınırlayan bedensel ve zihinsel eksiklikler ve durumlar olarak bilinen engellilik, gündelik yaşamlarında bedensel ve zihinsel-bilişsel yetilerini tam ve arzu ettiği biçimde kullanamayan bireyleri ve hayvanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bedensel ya da zihinsel anlamda herhangi bir yeti kaybı ya da sorunu bulunan birey, toplumun diğer fertleri gibi yaşamını devam ettirmede birtakım zorluklar yaşar. Ancak bu durum bütünüyle bireyin kendisindeki birtakım eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Herhangi bir nedenden ötürü yeti yitimine maruz kalan ya da sakatlanan bireyin yaşadığı çevredeki sınırlayıcı koşullar ve karşılaştığı toplumsal engeller de bu durumu zorlaştırabilmekte ve sürekli hale getirebilmektedir. Bu tür sorunları olan kimselere karşı ailenin, çevrenin ve nihayetinde içinde yaşadığı toplumun yaklaşımı onların yaşamlarını zorlaştırabilir ya da kolaylaştırabilir. Toplumun ve kültürün engelli bireylere karşı bakışının ve onlarla olan ilişkilerinin engelleyici, yalnızlaştırıcı, dışlayıcı ve damgalayıcı olması oranında söz konusu bireyin “sakatlık hali” derinleşebilmektedir. Yeti yitimli olmanın sakatlığa dönüşümü toplumsal bakıştan ve kültürel pratiklerden kaynaklanan ve sonrasında bireysel düzleme indirgenen bir sürecin sonucudur.¹ Bundan ötürü bir engele sahip olmak yalnızca bireysel bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal, siyasal, kültürel ve dinsel yönlerle ve bariyerlerle de yakından ilişkidir. Bu konuda verilen bireysel ve toplumsal destek ile toplumsal ve kültürel değerler öncelikli olarak belirleyicidir.²

1 “Bilindiği üzere yeti yitimi, bir uzvun tamamının ya da bir parçasının olmaması ya da kusurlu bir uzva, organizmaya ya da beden mekanizmasına sahip olmak durumlarıyla ilgiliyken sakatlık, yeti yitimleri olan insanları dikkate almayan ya da çok az dikkate alan ve dolayısıyla genelin katıldığı toplumsal faaliyetlerden bu insanları dışlayan bir toplumsal düzenin yol açtığı faaliyet kısıtlamasıdır.” Bakınız: Bill Hughes ve Kevin Paterson, “Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 66.

2 “Toplumsal ve kültürel normlar ve tabular, yaşam biçimi, eğitim düzeyi gibi sayısız faktör sakatlık deneyimlerinde etkilidir. Bununla birlikte kişisel psikoloji, sosyal statü, cinsiyet, yaş gibi unsurlar da sakatların toplumsal bütünleşmesi konusunda önemlidir.” Bakınız: Irving K. Zola, “Toward the Necessary Universalizing of a Disability Policy”, *The Milbank Quarterly* 83/4 (2005): 6.

Son yıllarda bir akademik çalışma disiplini olarak görülen engellilik çalışmalarına bakıldığında sakatlığın, tarihsel sürecinden ve kurumsal tarihinden bağımsız olarak ele alınmayacağı sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Çünkü yeti yitimli insanlarla ilgili çalışan sosyal bilimcilerin, tarihçilerin, teologların, tıp uzmanlarının, gen bilimcilerin, biyologların ve daha birçok farklı alana mensup araştırmacının birtakım metodolojik, kavramsal ve tanımsal sorunlara tarihsel bağlamı atlayarak sağlıklı tespitler, öneriler ve çözümler ortaya koyması mümkün görünmemektedir. Tarihsel süreç içerisindeki dönüşümlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Fiziksel ve zihinsel yeti yitimleri bulunan insanlar tarihin en eski dönemlerinden itibaren toplumun her zaman bir parçası olmuşlardır.³ Eski çağlarda Doğu ve Batı uygarlıklarındaki yeti yitimli insanlarla ilgili çok sayıda tarihsel kayıt bu durumu açık bir şekilde teyit etmektedir. Söz konusu kayıtlar bu insanların tıbbi anlamda ne tür engellerle karşı karşıya kaldıklarıyla, bu sorunlara hangi şartların yol açtığıyla ve engelli insanların sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili hatırı sayılır bilgiler içermektedir. İlgili akademik çalışmalarda genellikle eski çağlarda engelli bir insan olmanın nedeni bütünüyle tanrıların, tanrıçaların veya öfkeli bir başka doğüstü gücün müdahalesiyle açıklanmak istenmiştir. Engelli insanların veya onların ailesinin ve yakın çevresinin yaşamın farklı bir evresinde farklı bir olayla ilişkilendirilen yanlış veya hatalı davranışlar içerisinde bulunmalarından dolayı kendilerine müdahale edilmiş olduğu yönündeki toplumsal, kültürel ve dinsel bir inancın ve mutabakatın olduğu kabul edilmiş görülmektedir. Bu durum “genelleyici ve kolaycı bir akademik belirleme” içermektedir. “Kadere ve tanrısal ceza temelli bir bakış açısının” o dönem toplumlarında yaygın olduğunu kabul etmekle birlikte, bu durumun döneme, olaylara ve siyasal-sosyal şartlara göre değişkenlikler içerdiği göz ardı edilmemelidir. Kaynaklardan elde edilen bilgilerin, karanlıkta kalan birçok detaya rağmen, günümüze kadar ulaşmış olması sevindiricidir. Bizlerden önce yaşamış engelli insanların birçoğu için bir trajedi ve felaket olan vakalarla ilgili yazılı kayıtların tarihsel kaynak anlamındaki değeri ironik bir şekilde mutluluk vericidir. Yeti yitimli insanlardan veya “normal” bir bedene ve zihne sahip olmayanlardan bahseden farklı coğrafyaların farklı tarihsel dönemlerine ait çok sayıda kayıt ısrarla ve ilginç bir şekilde bu eksikliklerin siyasal, dinsel, kültürel, toplumsal, iktisadi ve zihinsel dönüşümlerle yakından ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Toplumsal olguların, kısa ve uzun ölçekli tarihsel değişim ve dönüşümlerin ve siyasal-kültürel unsurların, “sakat olanın” kimler ve “sakatlık hallerinin” neler olduğunu belirlemesi açısından belirgin ve çok yönlü etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

3 David L. Braddock ve Susan L. Parish, “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*, der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 104.

1. Kaynaklar ve Bazı Sorunlar

Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında bulunan ve çok büyük bir kısmı günümüz Irak'ın coğrafi sınırları içerisinde kalan Mezopotamya bölgesi insanlık tarihi ve medeniyet açısından birçok ilki barındırmasıyla bilinmektedir. Eski Mezopotamya'nın çivi yazılı metinleri, Sümer, Akad, Asur ve Babil dönemleri hakkında içerdiği zengin bilgilerle M.Ö. 3. ve 1. binyıllar arasının siyasi, askeri, dini, sosyo-kültürel, iktisadi ve gündelik yaşamına dair birçok konunun aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır. Farklı bağlamlarda ve amaçlarla Mezopotamyalı kâtipler ve okuryazarlar tarafından kilden tabletler üzerine binlerce yıl boyunca kaleme alınmış bu metinler içerisinde Eski Mezopotamya'nın yeti yitimli insanları ve sakatlıklarının tarihini aydınlatacak hatırı sayılır ölçüde kayıt da bulunmaktadır.

İnsanlardaki farklı türde fiziksel ve zihinsel yeti yitimlerinden ve / veya bedensel deformasyonlarından bahseden Sümerce ve Akadca çivi yazılı kayıtların çok büyük bir kısmı nedenleri, biçimleri ve sonuçları açısından sakatlığın siyasal, dinsel, toplumsal ve kültürel boyutlarının ve ilişkilerinin önemini ve değerini yansıtmaktadır. Çivi yazılı metinlerdeki doğuştan ve sonradan (farklı nedenlerle) edinilen kalıcı ve geçici fiziksel ve zihinsel yeti yitimleriyle ilgili kayıtlar, bütün hayatı boyunca ya da hayatının belirli bir evresinde bu tür sorunlarla karşı karşıya kalan insanlara yönelik toplumsal bakışın nasıl olduğu hakkında bilgiler içermektedir. Bu fiziksel ve zihinsel sınırlılıklarla ya da eksikliklerle ilgili kayıtların metinlerdeki bağlamları, anlamları ve aktarılış biçimleri sakatlığın toplumsal inşasına dair tespitlere hatırı sayılır oranda katkı sunar. Aynı zamanda bu söz konusu kayıtlar Eski Mezopotamya toplumlarında fiziksel ve zihinsel sınırlılıkların hangi ölçüde ve durumlarda bir "sakatlığa" dönüştürüleceğinin tespitine olanak sağlayacak niteliktedir. Bundan dolayı yeti yitimi ve sakatlık arasındaki ilişkinin ya da karşılıklı dönüşümün izinin sürülebilmesi açısından yeti yitimli insanlarla ilgili ifadelerin siyasal, ideolojik, hukuki, dinsel alanlarda ve ayrıca edebi üretim tarzlarında söylem biçimleri açısından çivi yazılı metinlerde nasıl kullanılmış ve bu söylemleri nasıl biçimlendirmiş olabileceğine dikkatle odaklanmak gerekmektedir.

Eski Mezopotamya'nın çivi yazılı metinlerindeki ilgili kayıtların -metinlerin yazıldıkları dönemler de dâhil- engelliliğin tarihine ve engellilik çalışmalarına yapacağı katkılar özgün ve çok çeşitlidir. Özgündür çünkü birincisi sakatlığın tarihiyle ilgili ya da eskiçağlarla ilgili sakatlık çalışmalarında genellikle Eski Yunan ve Roma'daki durumlara odaklanılır ve Eski Mezopotamya'nın ya da Anadolu'nun çivi yazılı metinlerindeki göz ardı edilemeyecek miktarda ve nitelikte kayıt ıskalanır ya da görmezden gelinir. İkincisi bu çivi yazılı kayıtlar tarih boyunca toplumun yeti yitimli insanlara karşı bakışının (kimi dönemlerde bütünüyle) olumsuz

olduğuna dair büyük bir önyargıyı olumsuzlayacak birtakım bilgiler içermektedir. Her şeyden önemlisi tarihin en eski dönemlerine ışık tutan çivi yazılı metinlerdeki ilgili bilgilerin bolluğu bu dönemi ve bu konuları çalışanlar için büyük bir şanstır.⁴

Fiziksel, zihinsel ve bilişsel sorunlarla ilgili bilgilere yalnızca belirli bir metin türünde rastlanmaz. Bu türden bilgiler farklı amaçlarla kayıt altına alınan (derlenen ve kopyalanan) birçok metin türünde mevcuttur. Kayıtlar dağınıktır. Örneğin, kral yazıtları ve hukuk metinleri bedensel deformasyona maruz kalan ve birtakım uzuvlarını yitiren kimselerden, tıpla ilgili metinler hastalıkların eşlik ettiği kalıcı ve geçici yeti yitimlerinden, kehanet metinleri bedensel ve zihinsel anomalili doğumlardan ve şehirlerde yaşayan veya toplumsal yaşama karışmış yeti yitimli insanlardan; edebi metinler ise fiziksel ve zihinsel “sakatlıklardan” bahseder. Ayrıca sözcük listeleri, mitoloji, büyü, dua metinleri, kronikler, kommentarlar, mektuplar, erzak listeleri, özlü sözler ve bilgelik ile ilgili metinler de insanlardaki bu türden sorunlarla ilgili bilgiler içermektedir.⁵ Tüm bu kayıtlar görme ve işitme engelliler, yürüme ve konuşma bozuklukları, doğuştan ya da doğumdan kaynaklı anomali vakaları, eksik ya da fazla fiziksel uzuvlu insanlar, fiziksel deformasyonlar, cüceler, epilepsi, cüzzam ve felç gibi kronik, dejenaratif ve nörolojik hastalıklar ve rahatsızlar, spastik özürüllük, delilik ve zekâ geriliği gibi zihinsel yeti kayıpları, deri hastalıklarının da dâhil olduğu fiziksel görünüş bozuklukları ve farklılıkları ile ilgili (kimi zaman oldukça detaylı) bilgiler içermektedir. Bu dağınıklık Mezopotamyalılar tarafından yeti yitimli olmanın (ya da sakat olmanın) siyasi, sosyo-kültürel, din ve tıp gibi çok alanlı bağlamlarla ilişkili olarak görüldüğünün kanıtı olarak okunmalıdır. Bu dönemsel-mekânsal ve anlamsal-bağlamsal genişlik Eski Mezopotamya’nın sakatlık tarihi açısından muazzam bir zenginlik sunar. Öyle ki bu metin çeşitliliği Sümerce ve Akadca kayıt

4 Eski Mezopotamya’da yeti yitimli ve/veya sakat insanlarla ilgili şimdiye kadar Türkçe ve herhangi bir yabancı dilde müstakil/kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuyla ilgili bir kitap çalışması tarafımızdan hazırlanmaktadır. Bununla birlikte yakın zamana kadar yapılmış ve “doğrudan sakatlık temasına odaklanılmış” çok büyük bir kısmı yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış makale düzeyindeki bazı önemli çalışmalar şunlardır: Walter Farber, “Akkadisch Blind”, *Zeitschrift für Assyriologie* 75 (1985): 210-233; Elena Cassin, *Le Semblable et le différent* (Paris: Editions La Decouverte, 1987), 72-97; Johannes Renger, “Kranke, Krüppel, Deble: eine Randgruppe im Alten Orient?”, *Außenseiter und Randgruppen: Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients*, ed. Volkert Hass (Constance: Universitätsverlag Konstanz, 1992), 113-126; Marten Stol, *Epilepsy in Babylon* (Groningen: Styx Publication, 1993); Edgar Kellenberger, “Children and Adults with Intellectual Disability in Antiquity and Modernity: Toward a Biblical and Sociological Model”, *Crosscurrent* 63 (2013): 449-472; Edgar Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, *Disability in Antiquity*, ed. Christian Laes (New York: Routledge, 2017), 47-60; Edgar Kellenberger, *Der Schutz der Einfältigen: Menschen mit einer geistigen Behinderung in der Bible und in weiteren Quellen* (Zurich: Theologischer Verlag, 2011); Neal H. Walls, “The Origins of the Disabled Body: Disability in Ancient Mesopotamia”, *This Able Body: Rethinking Disabilities in the Biblical Studies*, ed. Hector Avalos, Sarah J. Melcher, Jeremy Schipper (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007), 13-30; Simone Pittl, “Some Considerations on Disabled People in the Sumerian Myth of Enki and Ninmah”, *Kaskal* 12 (2015): 467-483; Gökhan Kağnıcı, “Mental Disability (?): On the Akkadian Word Lillu”, *Archivum Anatolicum* 12/1 (2018): 49-70; Gökhan Kağnıcı, “Insights from Sumerian Mythology: The Myth of Enki and Ninmah and the History of Disability”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/2 (2018): 429-450.

5 Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, 47.

altına alınmış (yayınlanmış ve yayınlanmayı bekleyen) yüzbinlerce kil tablet içerisinde bu konuyla ilgili (az ya da çok) bilgilere rastlamanın her zaman mümkün olduğunu göstermektedir. Ancak bu (muhtemel) kayıt bolluğu bu konudaki bilgilerimizi zenginleştirme potansiyeli barındırmakla birlikte (zira bir yandan da arkeolojik kazılardan elde edilen çivi yazılı kil tabletlerin sayısı sürekli artmaktadır) bütün mevcut kil tabletlerdeki ilgili kayıtları tespit edebilmenin imkânsızlığı nedeniyle de Mezopotamya'nın engelli insanların tarihini bütünüyle kuşatacak bir tarihsel anlatıyı da kısa sürede tamamlamayı olanaksız hale getirmektedir. Ancak şu ana kadar tespit edilen kaynaklardan elde edilen bilgilerin birçok hususu aydınlatacak nitelikte olduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir.

Bir başka sorun ise çivi yazılı metinlerdeki “sakatlık halleri” (yeti yitimli olmak ve anormal davranışlarda bulunmak gibi) ile ilgili kayıtların araştırmacılar tarafından nasıl değerlendirileceğidir. Bu konudaki en büyük sıkıntı özellikle zihinsel ve bilişsel eksikliklerle ilgili alanda yaşanmaktadır.⁶ Modern tıbbın bile her zaman bazı zihinsel ve bilişsel vakalar konusunda net bir görüş sunamadığı durumlarla ilgili kayıtların nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde düşünülmesi gereken ayrı bir sorundur. Eski Mezopotamyalıların bir sağlık sorunu olarak düşünmedikleri birçok vaka bizler için sağlıklı ilgili bir soruna işaret edebilmektedir. Örneğin, bizler için bazı düşünme, anlama, algılama ve davranış biçimleri, zihinsel veya bilişsel bir sorun, eksiklik ya da bozukluk türü olabilmektedir. Bu durum çoğu zaman bireysel ve toplumsal bakış açısına göre değişiklik içermektedir. Ancak bunun ne dereceye kadar tıbbi bir rahatsızlık olduğuna karar verebilmek çoğu vakada oldukça zordur. Düşünme yetilerindeki aksaklıklar ile birtakım davranış bozukluklarıyla ilgili zihinsel ve bilişsel vakalara dair Eski Mezopotamya'nın “tıbbi metinlerinde” hemen hemen hiç kayıt bulunmaması bu anlamda düşündürücüdür.⁷

6 Zihinsel bir eksiklikle ya da sorunla ilgili olduğu düşünülen Akadca *lillu* kelimesi üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma için bakınız: Kağnıcı, “Mental Disability (?)”, 49-70.

7 Örneğin, yaşamının bir döneminde görme ve işitme yetilerinden mahrum olan ya da tek ayağını istenmeyen bir olay neticesinde kaybetmek zorunda kalan bir Sümerlinin ya da Babilinin hayatı nasıl olabilirdi? Bu kimse ya bunu bir sorun haline getirmez, yaşamının geri kalanını bu eksiklikle yaşamaya alışmış bir şekilde devam ettirirdi ya da bunu bir trajedi sayar ve bu travmayla yaşardı. Bireysel bir deneyim anlamında yapılabilecek pek de fazla bir şey yoktu. Peki, bu kimseye karşı toplumun yaklaşımı nasıl olabilirdi? Toplumun diğer fertleri, yeti yitimli kimselere ya acırlar, ya onlara maddi veya manevi anlamda destek olurlar ya da onlara karşı dışlayıcı davranışlar içerisinde bulunurlardı. İlgili çivi yazılı metinler, istisnai vakalarla ilgili kayıtlar içermekle birlikte, hemen hemen bu çerçeveye uygun bilgilerle doludur ve ayrıca kimi zaman günümüzdekine benzer bir tutumu ve yaklaşımı yansıtır. Aslında Mezopotamyalılar açısından bir “eksiklik, sorun ya da rahatsızlık” olmayan birçok husus bizim için de (onlarla ilgili tespitlerde bulunma açısından) bir sorun olarak algılanmamalıdır. Şu noktayı bir kez daha hatırlamakta fayda var: Eski Mezopotamyalılar çok sayıda sağlık sorununun giderilebileceğini düşünmüşlerdi. Sayısız tıbbi teşhis (diyagnoz), hastalığın sonucuna dair tahmin (prognoz), tedavi yöntemleri ve uygulamaları, cerrahi müdahaleler ve ilaçlar ile ilgili kayıt bunu kanıtlamaktadır. Ancak onlar kalıcı olarak yeti yitimine maruz kalan bir bedeni ya da zihinsel yeti kayıplarını tedavi edemezlerdi. Onlara göre hastalık ile bu türden vakalar arasındaki temel fark kavramsal değildi, bilakis bu fark yeterlilik düzeyiyle ilgiliydi. O dönemin şartları açısından tıbbi anlamda yeti yitimlerinin üstesinden gelinmesi uygulamalar açısından pek de mümkün değildi.

Çivi yazılı metinlerde geçen günümüzdeki aynı ya da benzer fiziksel ve zihinsel sorunları birer “yeti kaybı/yitimi” ya da “sakatlık” olarak tanımlayabilmenin çoğu zaman tek ölçütü bu sorunları metinlerdeki bağlamlarına göre ele almaktır. Örneğin, görme engelliliğiyle ilgili bir kayıt kimi zaman bir “görme özürüllüğü” ya da “körlük” ile ilgilidir, kimi zaman da bu durum “görme yetisinden mahrum olmakla” ilgilidir. Görme yetisine sahip olmayan bir insandan bahsediliş biçimine ve bu eksikliği bulunan kimsenin dâhil olduğu olay örgüsünün tarihsel ve metinsel bağlamına göre tanımlama farklılık göstermektedir. Aynı yeti yitimine farklı nedenlerle maruz kalan kişilere karşı varılacak sonuçlar farklılıklar içerebilmektedir. Örneğin, kral yazıtları ya da bazı edebi metinlerde görme yetisini sonradan yitiren insanlar için kullanılan metinsel dil, -bu kişilerin bu hale gelmesinin işledikleri suçlardan ya da affedilemeyecek nitelikte hatalı davranışlarından ötürü kendilerine verilen “cezalar” olduğu bilgisi ile birlikte ele alındığında- oldukça olumsuz ve yanlıdır. Ancak hemen belirtmek gerekmektedir ki Sümerce ve Akadca kelimelerin ve kavramların kendisi böylesi bir ayrımı kolay bir şekilde yapabilmeye çoğu zaman olanak sağlamaz. Görememe durumunu tanımlayan ilgili kelimeler ortaktır. Ancak metinlerdeki kullanımlarına göre bir sakatlık (sakatlayıcı anlamında) anlamında ele alınabilir. Bu, bizlerin metinlerden çıkardığı ve günümüzdeki ilgili yöntem bilim diline uygun bir kullanım haline dönüştürdüğü bir ifade (ve anlam) biçimidir. Örneğin, görme yetisi olmayan insanlar için kullanılan Sümerce *igi-nu-du*₈ (Akadca: *lā naṭālu*) kelimesinin -farklı türde birçok çivi yazılı metinde- bu türden eksiklikleri olan kişilere işaret eden ortak bir kelime olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin sadece var olan bir durumu mu tanımladığına yoksa sakatlayıcı bir anlamda mı kullanıldığına karar verebilmek sakatlama ve sakatlanma pratikleri açısından oldukça önemlidir.⁸

Ancak son tahlilde tekrar etmekte fayda vardır ki, kullanılan ifadelere dair böylesi bir ayrım daha ziyade günümüz dünyasına -o da bu konularda hassasiyet içerisinde olan kurumlar ve bireylere- özgü bir duyarlılıktır. Eski Mezopotamya toplumlarında söz gelimi Sümerce *igi-nu-du*₈ kelimesiyle tanımlanan kimselerin bu ifadeden dolayı kendilerini daha kötü hissettikleri ya da bu ifadenin kişide var olan bir eksiklik halini daha da derinleştir-

8 İlerleyen satırlarda detaylarıyla bahsedilecek sözcük listelerinden bu ayrıma dair bazı ipuçları edilebilir. Örneğin, Eski Babil döneminin (M.Ö. 2003-1595) çift dilli sözcük listelerinden birisi olan Lu-azlag serisinde görme yetisi olmayan bir kimseyi tanımlayan Sümerce ve Akadca kelimeler sırasıyla şu şekildedir: (lu *igi nu-ḡal* /*hu-up-pu-du*). Görme engelli insanı tanımlamak için kullanılan Sümerce ifadenin içerisinde “*igi*” (göz) kelimesinin geçmesi, Akadca kelimenin ise bu eksikliği kavramsal bir içeriğe sahip kelimeyle tanımlaması, söz konusu eksikliğin, en azından etimolojik açıdan, bir “sakatlık” olarak görülüp görülmemesi ayrımına işaret edebilir. Yani Sümerce kelime, söz konusu eksikliği bir engel, yeti kaybı olarak tanımlarken, Akadca kelime kör veya kör insan tanımlamasını tercih etmekte gibidir. Bu durum elbette ki Akadca kelime haznesinde bütün göremeyen insanların kör olarak sakatlayıcı bir damgalamayla tanımladığını ortaya koymaz. Tam tersi de geçerlidir. Yalnızca aynı soruna işaret eden iki farklı uygarlığın durumu tanımlayan kelimelerinin etimolojik ve semantik farklılığıdır söz konusu olan. Bakınız: EB Lu₂-azlag₂ B-C (2. sıra 110. satır).

diği veya sorunlaştırdığına dair elimizde kesin kanıtlar olmadığı bilinmelidir. Benzerlik, kelimelerin kullanımından ve seçiminden daha ziyade uygulamalardan, zihniyetlerden ve bu kişilere karşı gündelik hayattaki yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Aynı sorunun “sağırılık” ve “topallık” gibi fiziksel yeti kayıpları ve deformasyonlar ile “geri zekâlılık” ve “embesillik” gibi zihinsel sorunlar için de geçerli olduğunu detaylı bir şekilde açıklamaya gerek yoktur. Diğer yandan bazı sorunlarla ilgili kayıtlar bizlere daha net şeyler söyleyebilir. Örneğin, üreme sağlığı konusunda sorunlar yaşayan veya doğurganlık özelliği bulunmayan kadınlardaki ve erkeklerdeki eksikliklere işaret eden günümüzdeki “kısır” kelimesini Eski Mezopotamya’daki benzer durumlardan mustarip olanlar için de kullanmak konusunda daha rahat olabiliriz. Çünkü özellikle kadınlar söz konusu olduğunda Mezopotamya toplumlarında kadının kocasına çocuk(lar) verememesi durumuna karşı toplumsal bakışın oldukça olumsuz olduğu bilinmektedir. Toplumda bu tür üreme sorunlarının erkeklere nazaran genellikle kadınlardan kaynaklandığına dair güçlü bir inanış vardı. Kadının toplumdaki ve aile hayatındaki öncelikli yeri ve rolü anne olmak ve kocasına çocuk(lar) vermektir. Bundan ötürü çocuk sahibi olamayan bir kadının, çivi yazılı metinlere göre ve Mezopotamya toplumları açısından, çoğu zaman, “kısır damgasıyla” sakatlandığını söyleyebiliriz. Metinlerde engelli kimseleri tanımlayan dilin ötekileştirici ve sakatlayıcı bir tonda kullanılmış olması bizlere toplum ya da en azından toplumun bir kesimi tarafından bu insanların “sakatlar” olarak görülmüş olduğunu düşündürür.⁹

2. Sözcük Listeleri, Kehanet Serileri ve Tıbbi Metinler

Sümerce ve Akadca çivi yazılı metinler içerisinde insanların hareket kabiliyetlerini ciddi ölçüde ya da hafif bir biçimde sınırlandıran geçici ve kalıcı fiziksel yeti yitimleri hallerini tanımlayan çok sayıda kelime ve kavram bulunmaktadır. Kimi çivi yazılı metinlerde bu haller karşılık gelen kelimelerin bir kısmı bir arada geçmektedir. Sözcük listelerinde ve bazı kehanet serilerinde bu açık bir şekilde görülebilmektedir. Bilhassa ilki bu konuda oldukça faydalı bilgiler içermektedir. İlk örneklerine M.Ö. 4. binyılın sonu gibi rastlanan ve M.Ö. 1. binyılın sonlarına kadar düzenlenmeye devam edilen listeler geleneksel bilginin öğrenildiği ve aktarıldığı kâtip okullarında ve bilgi aktarımının önemsendiği çevrelerde derlenmeye ve kullanılmaya devam edilmişti. Özellikle Eski Babil döneminde okul metinleri olarak derlenmeye, kopyalanmaya ve düzenlenmeye devam edildi. Sümerce veya Akadca listeler

9 Çivi yazılı metinlere yansımayan dolayısıyla bizlere ulaşamamış olan ancak gündelik yaşamda veya sokak dilinde yeti yitimli insanlar ya da sakatlar için kullanılan olumlu veya olumsuz nitelikteki çok sayıda sözel ifadenin dolaşımında olduğunu varsaymamamız için hiçbir neden bulunmamaktadır. Ayrıca metinlerde nadir olarak geçen ifadelerin de gündelik yaşamda sıklıkla kullanılmamış olması ya da en azından belirli bir kültür çevresi veya ortamıyla sınırlı kalmış olması oldukça büyük ihtimaldir. Diğer taraftan metinlerde sıklıkla geçen bazı tabirlerin halkın dilindeki kullanım yerinin kısıtlı olması da göz ardı edilmemelidir.

içerisinde¹⁰ tıpkı günümüzdeki sözlükler gibi sadece art arda kelimeler sıralanmamıştır, aynı zamanda bu kelimeler arasındaki, çoğu zaman ilgili kelimelerin geçtiği başka türdeki metinlerin de yardımıyla, anlamsal ve bağlamsal ilişkilere de dikkat çekilmiştir.¹¹ Sözcük listelerinde cüzzamlı-cüzzam ilişkisinde olduğu gibi sadece yeti yitiminin kendisi değil buna maruz kalan insanları tanımlayan kelimeler de sıralanmıştır. Ancak her zaman belirli bir düzenin olduğu söylenemez. Örneğin, sadece erkeklerdeki ya da kadınlardaki fiziksel yeti yitimlerinin sıralandığı ayrı ayrı listeler veya metinler yoktur. Yalnızca mevcut fiziksel yeti yitimlerinden bahseden ayrı sözcük listeleri de bulunmamaktadır. Kimi zaman fiziksel, zihinsel ve bilişsel eksiklikler ile bazı hastalıklar da bir arada ya da art arda sıralanmıştır. Eski Babil dönemine tarihlendirilen ve M.Ö. 1. bin yıla kadar farklı zamanlarda genişletilen ve düzenlenen “Lu₂” (birinci bin yıldaki versiyonları Lu =*ša* olarak bilinir) ile Orta Babil döneminden sonra yeni versiyonlarına rastlanmayan çift dilli “Lu-azlag” isimli listelerde¹² yeti yitimli insanlardan, sakatlıklardan ve hastalıklardan bahsedilen bölümler bulunmaktadır. Bu bölümler kimi zaman kötü sağlık durumlarının detaylarıyla ilgili bilgiler de içermektedir.¹³ Fiziksel yeti yitimleriyle ya da bedensel bazı eksikliklerle ilgili gözükten farklı kelimelerin bir arada listelenmesinin nedeni kalıcı, geçici, doğuştan ya da farklı nedenlerle sonradan meydana gelen fiziksel eksikliklerin farklı bedensel uzuvlarla ve rahatsızlıklarla ilgili olmasına rağmen bu eksikliklerle yaşamak zorunda kalan insanlara has ortak somut ve soyut kayıplar ve kaygılar olmuştur. Çok büyük ihtimalle listeleri düzenleyen kâtipler ya da kâtip adayları bu durumun farkındaydılar ve bilinçli olarak bu türden kelime gruplarını bir arada sıralamışlardır.

Bu listeler engelli insanların sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgili bilgiler de içermektedirler. Eski Babil dönemine ait Lu₂ listesinin IB 1514 numaralı bir İsin versiyonunda, (özellikle

-
- 10 Yalnızca Sümerce listelerin yanı sıra Sümerce ve Akadca her iki dildeki kelimelerin karşılıklarının verildiği çift dilli listeler de bulunmaktadır. Yüzlerce kelime içeren listelerin yanı sıra “ĦAR-ra = *hubullu*” ismiyle bilinen seri gibi yirmi dört tableten oluşan ve yaklaşık olarak on bine yakın kelimenin yer aldığı çok büyük listelerden de söz etmek mümkündür.
- 11 Sözcük listeleri hakkında bakınız: Niek Veldhuis, *History of the Cuneiform Lexical Tradition* (Münster: Ugarit-Verlag, 2014); Miguel Civil, “Ancient Mesopotamian Lexicography”, *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson (New York: Scribner, 1997), IV: 2305-2314. Ayrıca mevcut bütün sözcük ve/ya işaret listelerine, “Digital Corpus of Cuneiform Lexical Texts (DCCLT)” başlığıyla bilinen ORACC’ın dijital veri tabanından ulaşılabilir. Bakınız: <http://oracc.museum.upenn.edu/dclt/>.
- 12 Veldhuis, “*History of the Cuneiform Lexical Tradition*”, 159.
- 13 Örneğin, Orta Babil dönemine tarihlendirilen “Hastalıklar Listesi” olarak bilinen PBS 12, 13 ya da CBS 13267 numaralı Nippur’dan ele geçen çift dilli metinde tek ayaktaki şekil bozukluğunun yürüme yeterliliğine etkisinin boyutuyla ilgili bir bilginin yer aldığı görülmektedir. Metne göre ayaktaki yeti kaybı yürüyüş dengesini bozacak derecedeydi. Bakınız: PBS 12, 13 (ay. i 8’): [ġiri₃] tag = *še-pu ħa-mi-iš-tum* ve (ay i 9’): [ġiri₃-ġa₂ ba]-‘an’-DU = *i-te-‘eq-li-ip’-pi’*. Hastalıklar Listesinde hastalıklar, rahatsızlıklar, yeti yitimleri ve deformasyonların bir arada geçmesi, bedensel ve zihinsel eksikliklerin de hastalık olgusuyla örtüşen bazı kültürel ve anlamsal arka planları olduğunu göstermektedir. Bakınız: Hastalıklar Listesi (34’-176’).

tabletin ön yüzündeki onuncu ve on birinci sütunlarında), erkeklerdeki ve kadınlardaki bazı genel ve spesifik fiziksel yeti yitimlerinden¹⁴ bahsedilmektedir. İşitme engelli insanlarla ilgili kelimeler “kulakları örtmek (‘ġeštug₂’ [šuš₂])”,¹⁵ “işçi ([uġ₃]-’il₂)” ve “değirmenciler ([ara₃]-’ara₃’/EZEN’-HI×AŠ₂)” kelimeleriyle birlikte geçmektedir.¹⁶ Bu kelimeler arasındaki bağlantılar işitme engellilerin kulaklarının duymadığı (her iki kulağında hiçbir şekilde duymaması söz konusu) ve dahası işçi ve değirmenci gibi zümrelere mensup kimselerin bu rahatsızlıktan mustarip olduğu bilgisine göndermede bulunmaktadır. Listedeki ilgili bölüme göre hem erkek hem de kadın işçi ve değirmencilerin işitme sorunları bulunduğu düşünülebilir. Bu durum, söz konusu engelleri bulunanların değirmencilik işinde istihdam edildiklerini de düşündürür. Aynı listede sakat insan ya da cüce olarak çevrilen KU.KU.KU (ehhe) kelimesiyle hemen arkasından gelen “müzisyen”, “şarkıcı”, “soytarı” ve “şaklaban” kelimelerinin bir arada geçmesi genellikle saraylarda ve tapınaklarda bu meslekleri icra edenler arasında (tam olarak ne tür bir eksikliği ya da rahatsızlığı olduğu açık bir şekilde bilinmemekle birlikte) benzer sorunları bulunan insanların olabileceği yönünde bir ilişkiye işaret etmekte gibidir.¹⁷ Söz konusu listede işitme sorunlarıyla ilgili birden fazla kelime listelenmiştir. Bu durum işitme kaybının derecesi, nedenleri ve türüne dair arka plandaki bir tarihsel anlama işaret edebileceği gibi, günümüzdeki “işitme engelli”, “sağır” ve “duyma özürü” ifadelerinin aynı işitme sorunlarıyla kurulan ilişkisi gibi, Eski Mezopotamya’da (ya da Eski Babil döneminde) en azından yazınsal veya gündelik dilde kullanılan kelime dağarcığının genişliğiyle de ilgili olabilir. Bununla birlikte bu listede geçen fiziksel yeti kayıplarıyla ilgili kelimelerin sıralandığı bölümün başlarında “hayalet (gidim)” ile “büyük ve küçük *gallu* ifritlerinden (‘gal₅’-la₂, ‘gal₅’-la₂ tur, ‘gal₅’-la₂ gu-la)”¹⁸ bahsedilmesi, bu tür rahatsızlıklarla söz konusu doğaüstü güçler arasındaki bir neden-sonuç ilişkisine işaret edebilir.

Bir diğer Eski Babil dönemine ait Lu₂ versiyonunda (OrNs 70, 210-211) ve bu versiyonun da yer aldığı EB İzi isimli tek dilli (Sümerce) listede de benzer kelimeler ve bilgiler yer almaktadır. “Doğum”, “annelik” ve “rahim” kelimeleriyle birlikte geçen “kısır kadın (u₃-nu-tud)”¹⁹

14 EB Nippur Lu 704b (‘munus’ ba-za); EB Nippur Lu 539, 540, 542-549.

15 Eski Babil dönemine tarihlendirilen ve 848 Sümerce kelimededen oluşan Lu₂ serisinin Nippur versiyonunda işitme engelli kadın ve erkek için etimolojik olarak kulağı bağlamak ve kulağın işlevini yitirmesi anlamlarına gelen ‘ġeštug₂ la₂’ ve ‘munus ġeštug₂ la₂’ kelimeleri geçmektedir. Bakınız: EB Nippur Lu 547-549.

16 IB 1514 (öy x 20’, xi 1’-3’).

17 IB 1514 (öy x 10’-11’, 14’-19’ ve öy xi 5’-7’). KU.KU.KU ayrıca “taşyıcı/hamal/kurye”, “tarla işçisi”, “meşale taşıyıcı (?)”, “hizmetçi/taşyıcı” ve “odun taşıyıcı” anlamlarına gelen diğer kelimelerle birlikte geçmektedir. Bakınız: EB Nippur Lu 566-576.

18 IB 1514 (öy x 6’-9’). Aynı şekilde aynı serinin Nippur versiyonunda da ifritlerden sonra (‘dim -me, gidim, gal -[la₂]) ileri derecede kısa boyluluk ile hareket ve işitme sınırlılıklarından bahsedilmiştir. Bakınız: EB Nippur Lu 531, 531a, 531b, 531c, 531d, 532 ve 538.

19 OrNs 70, 210-211 (ay i 14’). Kısır kadın, doğum ve doğurganlık ile ilgili kelimelerle birlikte geçmektedir.

“doğum sancısı”, “erkek ereksiyonu”, “baba olmak”, “istenmeyen kötü bir hastalık durumu (hul gig)”, “hırsız”, “dini törenler için temiz olmayan kimse” ve “eş (kadın)” kelimeleriyle birlikte geçen “anomali doğum (ġeš₃ ‘gig’ dug₄-ga)”,²⁰ “seyis”, “ekonomik kayıp”, “ekili tohum/arazi(?)” kelimelerinin arasında sırasıyla “aksak/kötürüm (ad₄)”, “kötürüm/eli ayağı tutmayan (kud-kud-du), “kalçadan kaynaklı kötürümlük (tuḫul kud)”, “ayak/bacaklardan kaynaklı kötürümlük (ib₂ kud)”, “tek testisli erkek (šir dili)” ve “deri hastalığı (a-ga-an-tum₂)” kelimeleri listelenmiştir.²¹ Özellikle kötürüm ile birlikte geçen kelimelere bakıldığında hayvanların bakımından sorumlu bir kişide meydana gelen yürüme güçlüklerinin veya hareket sınırlılıklarının ifade edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kötürüm olanların ya da kötürüm olan seyislerin sosyo-ekonomik şartlarının pek de iyi olmadığına dair imalar sezinelebilir. Ayrıca bu listeye göre doğumdan kaynaklı bedensel bozukluklarla ilgili durumlarla karşılaşan ebeveynlerin, bu anomali hadiselerini bir ailenin başına gelmesi istenmeyen olumsuz vakalar olarak gördükleri düşünülebilir. Elbette ki bu çıkarımı tüm döneme, topluma, ailelere ve bireylere genellemek gerekir, ancak en azından toplumda anomali doğumları bu şekilde algılayan bir düşüncenin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Listelerdeki kimi yeti yitimlerinin ya da sakatlıkların içeriğine dair her zaman net bir şey söylemek mümkün değildir.²² Söz gelimi kötürüm olarak Türkçeye aktarılan kelimelerin el, kol, bacak, ayak, parmaklar, diz, kalça ya da bel gibi bedensel uzuvlardan ve bölgelerden hangilerini tanımladığını ve eksikliğin olması gereken hareket serbestliğini ne derece kısıtladığını belirtebilmek genellikle kolay değildir. Ancak etimolojik ve semantik göstergelerin bazı detaylar içerdiği söylenebilir. Söz gelimi kötürüm ya da topal anlamlarına gelen Sümerce “tuḫul-ku₃(-d)” kelimesinin etimolojisine baktığımızda yürüme güçlüğünün ve bozukluğu-

Bakınız: Camille Lecompte, “Representation of Women in Mesopotamian Lexical Lists”, *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, ed. Brigitte Lion, Cecile Michel (Berlin: Walter De Gruyter, 2016), 43.

20 OrNs 70, 210-211 (ay i 12’-28’); EB İzi (Q003904: ay i 12’-28’). Anomali doğumla tam olarak ne tür bir doğum sorunundan bahsedildiği anlaşılmamaktadır. Anomali doğum olarak çevrilen ġeš/gan ‘gig’ dug₄-ga tabirinin özellikle “eş”, “hırsız” ve “dini törenler için temiz olmayan kişi” anlamlarına gelen diğer Sümerce kelimelerle birlikte geçmesi akıllara doğumdan ileri gelen kalıcı fiziksel ve zihinsel deformasyonlarla tanrısal cezalandırma ve sonuçlanan ve kişilerin kendi kötü eylemlerinden kaynaklanan “nedenler” arasında bir ilişki kurulmuş olabileceğini getirmektedir. Daha da ilginç olanı ilgili bölümün en sonunda geçen ‘eş (dam)’ ifadesinden dolayı, tanrısal öfkeye yol açacak yanlış davranışların ya da anomali doğumun nedeninin “kadından” kaynaklanmış olabileceğine yönündeki imadır.

21 OrNs 70, 210-211 (ay ii 21’-26’); EB İzi (Q003904: ay ii 21’-26’).

22 Bu konuda bir örnek için Lu₂ listesinin Nippur versiyonuna bakılabilir: “görme yetisi olmayan bir kadın (munus igi-nu-ġal₃), “kötürüm (ad₄), “aksak (dub₃-la₃), “aksak (dug₃-dub₃), “yeti yitimli/sakat (‘tuḫul- ku₃(-d)’), “yeti yitimli/sakat bir insan (kud-kud-ra), “yeti yitimli/sakat insan (‘ib₂-kud), “kötürüm (ġir₃-kud), “kötürüm (a₃-kud), “kol ve bacaklar (a₃-ġiri₃), “yeti yitimli/sakat bir insan (‘a₃-šu-ġir₃-TAR), “deri hastalığı ([a-ga]-an-tum₂), “tek testisli (‘šir₃ dili)”. Bakınız: EB Nippur Lu 706k, 800, 800a, 800b, 800c, 809, 809a, 809f, 809h, 809i, 809j, 811 ve 811a; Jon Taylor, “A New OB Proto-Lu-Proto-Izi Combination Tablet”, *Orientalia: Nova Series* 70/3 (2001): 218-219.

nun nedeninin kalça bölgesinden kaynaklandığı anlaşılır. Sözlüklerde “tuḫul” kelimesinin kalça kemiği olarak çevrildiği görülmektedir. Sümerce “ku₃” ya “kud” olarak okunan ikinci kelime ise kırmak, kesmek, koparmak ve ayırmak gibi anlamlara gelmektedir.²³ Dolayısıyla kalça kemiği ya da kemikleri ile bacak ve ayak arasındaki koordinasyon kopukluğunun veya nedenlerini bilemediğimiz dışsal ve içsel işlevsel bir kaybın yürüme sorununa yol açmış olduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir başka duruma “ib₂-ku₃(-d)” kelimesinde de rastlanmaktadır. Yürüme sorunlarıyla ilgili fiziksel bir yeti kaybıyla ilişkili gözükken kelimedeki geçen Sümerce “ib₂” hecesi kalça, bel ve bacak gibi anlamlara gelmektedir.²⁴ Sorunun bel veyahut da yukarıdaki rahatsızlığa benzer bir şekilde kalça bölgesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca “a₂-kud”, el ya da kol, “ġir₃-kud”, ayak ve “a₂-šu-ġir₃-TAR” ise her iki bedensel uzuvla ilgili yeti kayıplarına işaret etmektedir.²⁵

Kehanet metinlerinde²⁶ de tıpkı sözcük listelerinde olduğu gibi fiziksel ve zihinsel yeti yitimleriyle ilgili kelimeler bir arada geçmektedir.²⁷ Şumma Izbu (“eğer bir anomali”) kehanet serisinin²⁸ ilk dört tableti insanlardaki doğum bozukluklarıyla ilgilidir. Serideki kehanetlere bakıldığında birtakım bedensel uzuvları olmayan, bazı bedensel uzuvların olması gereken yerden başka bir yerde olduğu ve eksik ya da fazla bedensel uzuv sorunlarının bulunduğu doğum vakalarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu seri aynı zamanda görme, işitme ve hareket yetileri olmayan, zihinsel kusurları bulunan ve doğum lekeleri gibi vakalardan da bahsetmektedir. Bu seride kötürüm (*akū*), el veya ayaklarından engelli (*kubbulu*, *hummuru*), işitme engelli/sağır (geštu la₂), görme engelli/kör (igi.nu.tuk.u), felçli veya epilepsi hastası (*riḫūt* ^d*Sulpae*), cüce ya da topal (lu₂ ba.an.za) ve cüzzamlı (*epqu*) insanlardan bahsedilmektedir. Ayrıca bu seride doğumdan kaynaklanan farklı görünümdeki benekler ve lekeler, beyaz/gri saçlı olmak, zihinsel bir sorunla ilgili gözükken ahmaklık / aptallık (lu₂.lil), şaşılık (*šudduru*) ve esriklik/kendinden geçmişlik (*šēḫānu*) durumlarıyla ilgili kayıtlar da bulunmaktadır.²⁹

23 BSS: 405 (ku₃, ku₃(-d)) ve 703 (tuḫul, tuḫul -ku₃).

24 BSS: 339 (ib₂, ib₂-kud).

25 BSS: 52 (a₂) ve 304 (ġir₃); J. Cale Johnson ve Markham J. Geller, *The Class Reunion-An Annotated Translation and Commentary on the Sumerian Dialogue Two Scribes* (Brill: Leiden, 2015), 109.

26 Kehanet serileriyle ilgili burada verilen genel bilgiler, XVIII. Türk Tarih Kongresinde (1-5 Ekim 2018) tarafımızdan sunulan “Eski Mezopotamya’nın Sakatlık Tarihini Yazmak Mümkün müdür?: Kaynaklar, Sınırlar ve Tespitler” başlıklı bildiri metninden alınmıştır.

27 Erle Leichty, *The Omen Series Šumma Izbu*, (New York: J.J. Augustin Publisher, 1970, tablet I: 56, 57, 60, 62, 63, 67, 68), s. 36-38 ve (Tablet IV: 4), s. 66; Sally M. Freedman, *If a City is Set on a Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlē Šakin* (Tablet I-21), (Philadelphia: Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17, 1998: Tablet I: 94, 95, 98, 99, 103), s. 32-33.

28 Yeni Asur kralı Asurbanipal’in (M.Ö. 668-627) Ninive’deki kütüphanesinden ele geçirilen yaklaşık olarak 2000’in üzerinde insanlardaki ve hayvanlardaki anomali doğumlarla ilgili kehanetlerden bahseden 24 tabletlik seri.

29 Leichty, “*The Omen Series Šumma Izbu*”, (Tablet I, 51, 52, 54, 56, 57, 60, 62, 63, 67, 72, 75), s. 36-38: “eğer

Diğer yandan hemen hemen sadece bu kehanet serisinde bahsedilen ve nadir gerçekleşen oldukça sıra dışı sakat doğum vakalarından da bahsedilmektedir. Kiklopi olarak bilinen tek gözlü doğumlar, çift cinsiyetlilik ve el, ayak, parmak, göz, burun ve kulak gibi bedensel uzuvların yokluğu bunlara örnek gösterilebilir.³⁰ Bu türden doğumdan kaynaklı bozukluklar Eski Mezopotamyalılarca “anormal durumlar” olarak görülmüştür. Bu doğumların tanrısal bir mesaj olarak kendisinden birtakım anlamlar çıkarılması gerektiğine inanılmıştır. Bu vakalar, doğumun gerçekleştiği haneyi, hane ile ilişkili insanları, devleti, kralı ve ülkeyi etkileyecek gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olumlu ya da olumsuz birtakım olaylarla ilgili yorumlanmıştır. Örneğin, söz konusu serinin 3. tabletinde ilk olarak baş ve baş kısmında bulunan organlardaki anomalilerden bahsedilmekte, daha sonra sırasıyla kollar, eller, karın bölgesi, genital organlar ve en sonunda da kalça bölgesi ile ayaklardaki anomalilerden bahsedilmektedir. Sıralanış baş ile başlayıp ayaklarla bitmektedir. Seride bir kadının doğurduğu bebeklerde görülen bozukluklar, hayvanlara benzeyen özellikler içeren anomaliler, bedensel uzuvların eksik ya da fazla olması, bedensel uzuvların sakat oluşları ya da tam olgunlaşmamaları ve bedensel uzuvların yerlerinin farklı olması şeklinde sınıflandırılabilir. Kehanetlerin sonuç cümleleri yani anomali doğumların neticesinde ileride olacaklarla ilgili kahinlerin (*bārū*) yaptıkları tahminlerde/yorumlarda iki genel muhatap belirlenmiştir. İlki anomalinin doğduğu evin yaşayanları ve başka bireyler, ikinci ise devlet, ülke ve toplumdur. Birey ile ilgili tahminler bireyi hayatta neyin bekleyeceği ve ölümü, sağlık sorunları, aile üyelerinin kendi aralarında ve çevreyle ilişkileri eksenindeki olumlu ya da olumsuz durumlardan ibarettir. İkincisi ise daha geniştir. Kralın yönetimi, kralın ailesiyle ilişkileri, isyan, itaatsizlik, taht mücadeleleri, savaş, kralın hâkim olduğu yerler ve düşman ülkeleriyle ilgili durumlar, sosyo-ekonomik, nüfus ve çevre ile ilgili durumlar, tanrısal müdahale ve destek ile ilgili olumlu ya da olumsuz durumlar söz konusudur.³¹ Olumsuz sonuçları olacağı düşünülen vakalarda birtakım ritüellere başvurulması bu kötü durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu konudaki en bilindik uygulama Namburbi ritüeliydi. Namburbi daha ziyade ciddi bedensel eksikliklerinden ötürü uzun süre bir yaşam sürmeye mâni olan ya da zaten ölü doğan bebekler ve/veya çocuklar için yapıldı.

bir kadın sakat bir erkek/kız çocuk doğurursa, adamın evi acı çekecektir”; “eğer bir kadın bir sakat doğurursa, ülke karışıklık içerisine girecek, adamın evi dağılacaktır”; “eğer bir kadın sakat bir çocuk doğurursa, adamın eşi ölecektir”; “eğer bir kadın Şulpae’li birisini doğurursa, kötü hava o evi mahvedecektir”. (Tablet IV, 1, 2, 4), s. 66, (Tablet XI, 30-31), s. 133; Kellenberger, “Children and Adults with Intellectual Disability in Antiquity”, 456.

- 30 Örneğin, bir kadının tek gözlü bir çocuk doğurması bir prensin rakipsiz olacağına yorumlanırken, iki gözleri arasında büyüklük küçüklük bakımından orantısızlık bulunan bir çocuğun doğumu ise bir kralın düşmanlarına üstün geleceği ve arzusuna kavuşacağı şeklinde yorumlanmıştır. Bakınız: Leichty, “*The Omen Series Şumma Izbu*”, (Tablet II, 46, 50), s. 50; (Tablet III, 70), s. 61: “eğer bir kadın hem erkeklik hem de dişilik organı bulunan bir çocuk doğurursa, ülke mutsuz olacaktır; hamile bir kadın doğmamış çocuğuyla birlikte ölecektir”.
- 31 Bakınız: Nicla De Zorzi, “The Omen Series Şumma Izbu: Internal Structure and Hermeneutic Strategies”, *Kaskal* 8 (2011): 45-46.

Örneğin, bu tür bir doğumla ilgili sekiz bölümden oluşan bir Namburbi ritüelinin detayları şu şekildeydi: İlk kısımda ritüelin amacından bahsedilirdi. Buradaki amaç anomali bir doğumun vereceği/getireceği kötülüğü yok etmektir. Ritüelle herhangi bir anomali doğuma karşı doğumun gerçekleştiği hanenin ve hane sahibinin bu kötü etkiden kurtulması ve korunması amaçlanmıştır. Kâtip bu ritüelin hem insan hem de hayvanlardaki doğum bozukluklarına karşı yapılabileceğini ifade etmiştir. Ritüel töreninde hem anomalinin kendisi hem de bu durumdan olumsuz anlamda etkileneceği düşünülen kişi ve kişiler aktif rol almaktadır. Ritüel için gerekli olan malzemeler arasında kulak biçimli ekmek, gümüş ve altın dikkati çekmektedir. Ritüelde kendisine dua edilen güneş tanrısı Şamaş'tır. Ondaki anomalinin kötü etkisinin kaldırılması ve yok edilmesi istenir. Ritüelin dördüncü kısmında anomali nehrin kenarına götürülür. Beşinci kısımda rahip tarafından tanrılaştırılmış nehre karşı bir dua okunur. Rahip bu duada nehirden anomaliyi kabul etmesini, onu tutmasını ve böylece kişileri etkileyeceği kötülüğü uzaklaştırmasını ister. Altıncı kısımda rahip bir önceki kısımda okuduğu duayı üç kere tekrar eder ve kişi su ile temizlenir. Anomali ve ritüelde kullanılan diğer araç ve gereçler nehre atılır. En sonunda söz konusu kişi ya da kişiler evine gönderilir. Ritüelin yedinci kısmında rahibin bir muska yapması (dokuztaştan oluşan bir boyunluk) ve bunu yedi gün boyunca boynunda taşıyacak adamın boynuna takması gerektiği söylenir. Bu dokuztaştan oluşan boyunluk kişiyi söz konusu anomalinin kötücül etkisinden koruyacaktır. Buradaki anomali çok büyük ihtimalle canlı değildir.³² Bu seride bu tür doğumların tıbbi nedenleri üzerinde durulmamıştır.

İnsanlardaki fiziksel ve zihinsel yeti yitimleriyle ilgili kayıtlar içeren bir diğer kehanet serisi Şumma Alu ina Mēlē Şakin (*eğer bir kent yüksekte bulunuyorsa...*) başlığıyla bilinmektedir.³³ Şumma Izbu'da olduğu gibi Şumma Alu'da da kötü sonuçları olacağı düşünülen olayları ve durumları engellemenin yolu birtakım ritüeller düzenlemekten geçmekteydi.³⁴ Bu seride erkek ve kadın cücelerin / topalların (ba.an.za.meş / sal.ba.za.an.meş),³⁵ erkek ve kadın

32 Bakınız: Richard I. Caplice, *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction* (Los Angeles: Udena Publication, 1974), 16.

33 Adını serinin ilk satırındaki aynı ifadeden alan bu kehanet serisindeki yorumlar ve tahminler, Şumma Izbu serisindeki gibi, bireylerin özel hayatlarıyla ve kamuyla ilgiliydi. Bir kente gözlemlenen anormal durumlarla ilgili kehanetler içeren Şumma Alu, daha öncesi olmakla birlikte Eski Babil döneminin sonlarına doğru belirli bir biçimde düzenlenmiş bir seri olarak karşımıza çıkmaktadır. 107 tabletten oluşmakta ve aşağı yukarı 10.000'in üzerinde kehanet içerdiği sanılmaktadır. Ancak bu serinin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır.

34 Namburbi ritüeli ile bazı olumsuz durumların üstesinden gelmek istendiği bilinmektedir. Bu konuda bakınız: Freedman, "If A City is Set on A Height I", s. 1-2; David B. Weisberg, "An Old Babylonian Forerunner to Şumma Alu", *Hebrew Union College Annual* 40/41 (1969-1970): 102-104.

35 "Eğer bir şehirde 'ba.an.za.meş' sayısı fazlaysa..." Kehanetin sonuç kısmı okunamamakla birlikte bu insanların sayısının fazlalığı şehirle ilgili olumlu ya da olumsuz bir tahminle ilişkilendirilmiştir. Kadınlarda görülen sakatlık ise olumlu bir tahminle ilişkilendirilmiştir: "eğer bir şehirde 'sal.ba.za.an.meş' sayısı fazlaysa, o şehir mutlu olacaktır". Bakınız: Freedman, "If A City is Set on A Height I", (Tablet I, 85, 86), s. 32-33. 'Ba.an.za' ya da 'ba.za' kelimelerinin cüce kelimesinden daha ziyade bir topallık ya da aksaklık halini tanımlayabileceği ile ilgili bir tartışma metni için bakınız: Bendt Alster, "Halt or Dwarf: the Meaning of ba-za = pessü", *Vom*

ahmakların/aptalların (lil.meš/sal.lil.meš), siğilli erkeklerin (*šullānu*), cildinde çiçek bozuğu olan adamların (*birdu*), işitme engellilerin/sağırpların (u₂ hub.meš), görme engellilerin/körlerin (igi.nu.tuk. meš),³⁶ kötürümlerin (kud.kud.meš), sakat adamların (ad₄. meš), erkek ve kadın esriklerin (lu₂. gub.ba.meš/sal.gub.ba.meš) ve kötürümlerin (aku₂. meš), sakallı kadınların (munus.meš su₆ zaqnā), tek ayağı olmayanların (gir₃) ve felçli kimselerin (mi-šit a₂.sag₃) bu durumları dikkat çekici bulunmuştur.³⁷ Bir şehirde görünen tüm bu engelli ve hasta insanlar söz konusu şehir için iyi ya da kötü olacak olaylarla ilişkili yorumlanmıştır.

Tıbbi metinlerde Eski Mezopotamyalıların fiziksel ve zihinsel yeti yitimlerini hastalıklardan büyük oranda ayrı olarak değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır.³⁸ Bu durum kimi zaman hekimin tıbbi bilgisinin sınırlarından, kimi zaman da iki durumun aynı ya da benzer olduğu yönündeki düşüncesinden kaynaklanmıştır. Mezopotamyalı hekimler ve şifacılar özellikle doğuştan gelen ya kalıcı olmayan sorunların bazılarını, hastalıklara eşlik eden belirtiler ya da hastalıklardan kaynaklanan sonuçlar olarak düşünmüşlerdir. Onlar hastalıklardan veya kazalardan kaynaklı topallık, geçici görme ve işitme kayıpları, hafif kısmi felçler, fiziksel uzuvlardaki güçsüzlük ve dermansızlık ve bilinç kaybı gibi durumları ayrı birer olgu olarak değil bir hastalığın belirtileri içerisinde değerlendirdiler. Çünkü bu tür rahatsızlıklar çoğu zaman hastalığın geçmesiyle ortadan kalkabilecek nitelikte kalıcı olmayan türdeydiler. Bundan ötürü bu türden rahatsızlıklar tedavi edilebilecek nitelikte görülmüştü. Söz gelimi onlar tedavi amacıyla görme yetisinin kalıcı ya da geçici olma durumlarına karşı nasıl yaklaşmaları gerektiğini biliyorlardı. İlkinde yapacak pek de bir şey yoktu, ancak ikincisinde kişinin tekrardan eskisi gibi görebilmesi konusunda birçok tıbbi ve büyüsel yöntem önerilmekteydi. Aşıpu, asû ve barû gibi Mezopotamyalı hekimlerin, şifacıların ve kâhinlerin önerdikleri bitkisel ve hayvansal özlerden yapılan ilaçların, taş, mineral ve ağaç gibi doğada bulunan farklı nesnelere, büyü sözlerin ve tanrılara yapılan duaların eşlik ettiği hastayı iyileştirme amaçlı büyü

Alten Orient Zum Alten Testament. Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993, ed. Oswald Loretz ve Manfred Dietrich, (Vluyn: Neukirchener Verlag, 1995), s. 1-6. Bu kelimeler Erhanedanlar dönemi, III. Ur dönemi, Eski ve Orta Babil dönemi metinlerinde erkek ve kadın ismi olarak da kullanılmıştır. Bakınız: William W. Hallo, "The Lame and the Halt", *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, 9 (1969), s. 68-70. Ayrıca Ebla'dan ele geçen bir metinde de 'ba.za' aynı şekilde bir kişi ismi olarak geçmektedir. Bakınız: Amalia Catagnoti, "Les nains a Ebla", *Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires* 2 (1989): 20-21.

- 36 "Eğer bir şehirde görme engelliler/körler çok ise şehir için kötü(dür). Freedman, "If A City is Set on A Height I", (Tablet I, 95.satır), 33.
- 37 Freedman, "If A City is Set on A Height I", 23-33; (Tablet I, 153. satır), 36-37: "bir şehirdeki kadınlar sakallıysa, sıkıntılar o şehri bulacaktır". (Tablet 2, 36. satır), 68-69: "tek ayaklı birisi bir şehrin içerisinde ya da etrafında görünürse, Malgium'un yıkımı". Tek ayaklı olmak önemli bir şehrin yıkımıyla ilişkilendirilmiştir. (Tablet 7, 94. satır), 136-137: "bir evin kirişleri kapı boşluğuna doğru duruyorsa, o evin sahibi bir Asakku ifritinin yol açtığı felçten dolayı ölecektir".
- 38 Karel Van der Toorn, *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia* (Assen: Van Gorcum, 1985), 68.

ritüellerinin sadece ilgili fiziksel ve zihinsel sorunları değil, bütün olarak bu sorunların öyle ya da böyle eşlik ettiği hastalığın kendisini ya da en azından bazı belirtilerini ortadan kaldırmaya ve hastanın genel anlamda eski sağlığına geri dönmesine yönelikti. Önerilen tedavi reçetelerinin içeriklerine bakıldığında her bir iyileştirici unsurun hastalığın farklı belirtilerini ortadan kaldırmayı amaçladığı görülecektir. Ancak nihai hedef bu belirtilere neden olan hastalığı iyileştirmektir. Örneğin, Yeni Asur dönemine ait bir tıbbi kayıttan felcin ve topallığın belirli bir hastalığın farklı belirtileri olduğu ifade edilerek, bu hastalığın tedavisi için bitkisel ağırlıklı bir reçete önerilmiştir.³⁹ Söz konusu bitkisel reçete kendi başına felci ve topallığı düzeltmek amaçlı önerilmemiş, ancak reçetenin işe yaraması durumunda hafif ya da geçici karaktere sahip felç ve topallık da dâhil, onunla ilişkili hastalık ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte Mezopotamyalılar doğuştan kaynaklanan ya da sonradan edinilen görme ve işitme yetilerinin kalıcı bir şekilde yitirilmesi durumlarının, eksik, olması gerekenden fazla ve olması gerektiği yerden başka bir yerde bulunan veya istenildiği gibi kullanılmayan fiziksel uzuvlarla ilgili deformasyonla karakterize olmuş kalıcı sorunların, özellikle kalıcı konuşma bozukluklarının,⁴⁰ zihinsel ve bilişsel gerilik ile yeti kayıplarının “iyileştirilebilecek tıbbi vakalar” olmadığına gayet farkındaydılar. Ayrıca zamanla kötüleşen, dejeneratif ve kronik hastalıkların da nihai tedavileri mümkün değildi. Bu hastalıklara önerilen tedavi reçeteleri hastayı yalnızca belirli sürelerde ve şekillerde rahatlatmak amaçlıydı. Çivi yazılı metinlerde haklarında epey detaylı bilgi verilen epilepsi ve cüzzam hastalıkları ise özel bir öneme sahipti. Bu iki hastalığa yakalanan insanlara karşı toplumun yaklaşımı genellikle “sakatlayıcıydı”. Bu hastalıkların Mezopotamya toplumlarında bir sakatlık olarak görüldüklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Epilepsi ve cüzzam hastalıklarının kendilerinin bir sakatlık türü olarak görülmüş olmasına rağmen, bu hastalıklardan mustarip olanlarda hastalığın ilerlemesine ve zaman zaman ortaya çıkan ciddi ataklarına paralel olarak başka fiziksel ve zihinsel sorunların da hastalığın kendisine eşlik etmiş olduğu görülmektedir. İlgili kayıtlarda bu sorunların söz konusu hastalıkların belirtileri arasında sayılmış olduğu görülmektedir. Epilepsi ve cüzzam hastalıklarının tedavi edilmemesi ya da tedavide geç kalınması durumlarında, zaman zaman ve zamanla ortaya çıkan diğer tıbbi sorunların kalıcı bir hal alacağı anlaşılmaktadır.⁴¹

39 Markham J. Geller, *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2010), 102-103.

40 Konuşma bozuklukları konusunda bakınız: Jeffrey H. Tigay, “‘Heavy of Mouth’ and ‘Heavy of Tongue’ on Moses’ Speech Difficulty”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 231 (1978): 58-60.

41 Epilepsi konusunda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bakınız: Stol, “*Epilepsy in Babylon*”. Eski Mezopotamya’nın çivi yazılı metinlerinde geçen cüzzam ile ilgili kayıtlar hakkında bakınız: Gökhan Kağnıcı, “M.Ö. II ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya’da Cüzzamla İlgili Kayıtlar”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, ed. Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 37-51.

Tedavisi mümkün olmayan ve hekimin hastalıkla ilgili nihai tahmininin “hastanın öleceği” şeklinde olduğu tıbbi vakaların bir kısmı muhtemelen birtakım kalıcı fiziksel ve zihinsel rahatsızlık belirtilerinin eşlik ettiği ciddi ve komplike hastalıklardı. Beyin felci, genetik temelli nörolojik hastalıklar, ayırık omurga ve beyinde su toplanması gibi tıbbi metinlerde kayıt altına alınan birçok hastalık kişide, hastalığın farklı evrelerinde ortaya çıkan geçici ya da kalıcı, birtakım fiziksel ve zihinsel rahatsızlıklara yol açabilmekteydi.⁴² Mezopotamyalı hekimler kolayca gözlemlenemeyen ve tespit edilemeyen bazı ciddi rahatsızlıkları birtakım müşahedelerle belirlemeye çalışmışlardır. Örneğin, beyin felci gibi nörolojik temelli hastalıkların derecesini küçük yaşta belirlemek için birtakım testler yapmışlardır.⁴³

3. Toplumla Bütünleşme

İnsanlardaki kalıcı fiziksel ve zihinsel yeti yitimlerinin ve rahatsızlıkların tedavileriyle ilgili çok fazla bilgi bulunmaması, hastalanmanın temel nedeninin tanrıların ve kötü niyetli bazı doğüstü güçlerin insanları cezalandırması ve sınaması olduğu düşüncesiyle birlikte değerlendirildiğinde, şifa tanrı ve tanrıçalarının insanlardaki doğuştan, sonradan edinilen ve kalıcı nitelikli sakatlıkları iyileştirme konusundaki yetersizlikleri ve isteksizlikleriyle mi açıklanmalıdır? Yoksa bu durum Mezopotamyalıların realist bir yönünü veya kaderci bakış açılarını mı göstermekteydi? Eski Mezopotamyalılar yeti yitimleri, bedensel deformasyon ve zamanla kötüye giden komplike ve dejeneratif hastalıklar ile tanrısal müdahale arasında ne türden bir ilişki kurmuşlardı?

Bazı çivi yazılı metinlerde bu soruların cevaplarına dair birtakım ipuçları yer almaktadır. Enki ve Ninmah isimli bir Sümer mitolojisi yukarıdaki sorulara uygun cevaplar içerecek bir içeriğe sahiptir.⁴⁴ Bu mitolojik anlatıda bilgelik tanrısı Enki/Ea, hastalıkları bulunan insanları tedavi etme konusundaki bilgisi ve yeterliliğine rağmen tanrıça Ninmah’ın yarattığı fiziksel ve zihinsel yeti yitimleri olan ve hastalıkları bulunan insanları tedavi edip onların rahatsızlıklarını ortadan kaldırmak yerine, sadece onların toplumsal bütünleşmelerine yardımcı olmayı ve psikolojilerini iyileştirmeyi tercih etmiştir. Metnin içsel ve dışsal bağlamları göz önünde bulundurulduğunda kalıcı olarak görme yetisinden ve yürüme güçlüğünden mahrum kalan

42 Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, 50.

43 Jo Ann Scurlock ve Burton R Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses* (Chicago: University of Illinois Press, 2005), 341-343; Kellenberger, “Children and Adults with Intellectual Disability in Antiquity”, 452; Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, 54.

44 Enki ve Ninmah Sümer anlatısının ikinci bölümü farklı fiziksel ve bilişsel sorunları bulunan engelli ve hasta insanların toplumsal bütünleşme süreçleriyle ilgili bilgiler içermektedir. Bu konuda bakınız: Manuel Ceccarelli, *Enki and Ninmah: Eine mythische Erzählung in sumerischer Sprache* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 44; Pittl, “Some Considerations on Disabled People”; Kağnıcı, “Insights from Sumerian Mythology”.

insanların ya da anlayış kısıtlılığı sorunu yaşayan ve kısır olan insanların tanrılar tarafından nihai anlamda iyileştirilmemesi onların bu konudaki bilgisizlikleri ve yetersizlikleriyle değil, aksine “bilgelikleriyle” ilgiliydi. Mezopotamyalılar, doğuştan ya da sonradan edinilmiş görme ve işitme sorunları ve zekâ geriliği gibi kalıcı fiziksel ve zihinsel rahatsızlıkları hiçbir hekimin ve büyücünün iyi edemeyeceğini veya hiçbir büyüün ya da büyü ritüelinin bu konuda tam anlamıyla işe yaramayacağını çok iyi biliyorlardı. Somut ve nihai anlamda tedavisi mümkün olmayan durumlar için yapabildikleri büyük ölçüde sadece anomali doğumlarda olduğu gibi bedensel deformasyonları bir tür tanrısal mesaj olarak okumak ve bu mesajlardan birtakım mesajlar çıkarmaktı. Olumsuz ya da kötü anlamlar yükledikleri bu tür durumlara karşı yapabildikleri tek şey bu anormal durumun kötü etkisinin yayılmasını engellemeye ya da ortadan kaldırmaya çalışmaktı. Bunun için de daha önce bahsedildiği üzere birtakım ritüellere yönelmiş ve tanrılara dualar etmişlerdi. Özellikle bazı kalıcı fiziksel rahatsızlıklar gelecekteki olumlu ve olumsuz bazı olaylarla ilişkilendirildiği için Mezopotamyalıların kehanetçi bakış açıları açısından büyük önem taşımaktaydı.

Çivi yazılı metinler toplumsal ve kamusal alanlardan dışlanmayan fiziksel ve zihinsel sorunları ve eksiklikleri bulunan kimselere dair sayısız kayıtta doludur. Sümer ve Babil yasalarında dulların, yetimlerin, muhtaçların, öksüzlerin ve kimsesizlerin kralların koruması altına alındığı açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁴⁵ Eşler, baba ve çocuk gibi yakın aile üyelerinin iyi günde olduğu gibi hastalıkların ve sakatlanmaların söz konusu olduğu kötü günlerde de birbirlerine destek olmalarıyla ilgili yasa maddeleri bulunmaktadır.⁴⁶ Görme yetisi olmayan insanların tapınaklar ve saraylarda farklı iş kollarında çalıştıkları bilinmektedir. Bu insanlar

45 Douglas R. Frayne, *Presargonic Period (2700-2350 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods I)* (Toronto: University of Toronto Press, 1998), 259-265; Jacob Joel Finkelstein, “The Laws of Ur-Nammu”, *Journal of Cuneiform Studies* 22/3-4 (1968-1969): 66-82; Philip Jones, “Divine and Non-Divine Kingship”, *A Companion to the Ancient Near East*, ed. Daniel Snell (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 335.

46 I. Isin hanedanının kralı Lipit-Iştar (yaklaşık olarak M.Ö. 1870-1860) kendi kanunnamesinde baba ve oğlun karşılıklı olarak birbirlerini desteklemesini ve yardımcı olmasını teşvik ettiğini belirtir. Yine aynı kanunname de felç olmuş evli bir kadının, kocası tarafından desteklendiğiyle ilgili bir yasa maddesi bulunmaktadır: “bir adamın eşi artık çekiciliğini yitirirse ya da felç olursa, evden çıkarılmayacaktır/atılmayacaktır. Ancak adam başka bir sağlıklı kadınla evlenebilir. Bununla birlikte ikinci eş, adamın hasta eşini destekleyecektir.” Benzer bir yasa maddesi Eski Babil kralı Hammurabi'nin (M.Ö. 1792-1750) kanunnamesinde de geçmektedir. Buna göre “bir adam bir kadınla evlenirse ve o kadın daha sonra *la'bum* hastalığına yakalanırsa, bundan dolayı adam başka bir evlilik yapmak isterse evlenebilir. Ancak hasta olan karısını boşamayacaktır. Kadın, kocasının inşa ettiği bir yerde yaşayacak ve hayatta olduğu sürece onun tarafından desteklenecektir” denilmiştir. Bakınız: Scurlock ve Andersen, “*Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine*”, 29-31 (*la'bum* rahatsızlığının, yüksek ateşin eşlik ettiği bir tür hastalık ya da bir deri rahatsızlığı olabileceği üzerinde durulmuştur); Martha T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor* (Atlanta-Georgia: Society of Biblical Literature Scholars Press, 1997), 16, 25, 31-32, 109, 133. Benzer bir bakış açısı başka metinlerde de görülür. Örneğin, babanın çalışıp oğlun yatması eleştirilir. Toplumda babaya yardımcı olmayan oğulların varlığının kötü güçlerin tanrılar tarafından engellememesinden kaynaklandığı ifade edilir. İlgili metinler için bakınız: Wilfred G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, (Indiana: Eisenbrauns, 1996), s. 85; Benjamin R. Foster, “The Babylonian Theodicy”, *The Context of Scripture*, ed. W.W. Hallo (Brill: Leiden, 1997), 1: 494.

kuyulardan su taşımada, dokumacılıkta, bahçıvanlık işlerinde ve bahçe işleri ile değirmenlerde görevlendirilmekle birlikte onlar arasında müzisyenler ve zanaatkarların da bulunduğu metinlerden anlaşılmaktadır.⁴⁷ Doğuştan ya da sonradan görme engeli olanlar saraylarda da görev almak üzere müzisyenler olarak yetiştirilmekteydiler.⁴⁸ Benzer şekilde işitme engelli insanların da saraylarda (hatta kralların en yakınlarında yer alacak şekilde) görevlendirildiği bilinmektedir.⁴⁹ Bu tür yeti yitimleri bulunan insanlarla ilgili kayıtlar kraliyete ait belirli mekânlarla ve görevlerle ilgili olmakla birlikte, görme ve işitme sorunları ile yürüme ve konuşma sorunları ve hatta birtakım zihinsel eksiklikler bile sosyo-ekonomik yaşama katkı sağlayacak mevkilerde görev almaya ya da çalışmaya kesin bir engel olarak görülmemiştir.

4. Suçlular, Düşmanlar ve Dışlananlar

Devlet güvenliğine, toplumsal istikrara, geleneğe ve bireysel haklara karşı işlendiği düşünülen suçlara karşılık olarak “suçlu olduklarına karar verilenlerin” farklı bedensel uzuvlarının yaralanarak ya da kesilerek işlevsiz hale getirilmesi uygulamasına dair örneklerle Eski Babil kralı Hammurabi’nin kanunnamesi⁵⁰ veya Orta Asur kanunları olarak bilinen yasa maddele-

- 47 Ignace J. Gelb, “Prisoners of War in Early Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies* 32/1-2 (1973): 87, 93; Wolfgang Heimpel, “Blind Workers in Ur III Texts”, *Kaskal* 6 (2009): 45; Walls, “The Origins of the Disabled Body”, 27-28; Kellenberger, “Mesopotamia and Israel”, 52.
- 48 Marten Stol, *Women in the Ancient Near East*, çev. Helen-Mervyn Richardson (Berlin: Walter De Gruyter, 2016), 362-363.
- 49 Suriye’deki Mari kentinde işitme engellilerin sarayda görevli personel arasında yer aldıkları bilinmektedir. Bu kimseler Mari krallarının yakın hizmetinde bulunmuşlardı. Mari kralı Zimri-Lim’in (yaklaşık olarak M.Ö. 1775-1761) ikinci yılında ona bağlılık yemini eden yakınındaki insanlar arasında işitme engelli birisi de bulunmaktaydı. Bu kimselerin kralların yakınında onun hizmetinde bulunması sadece Mari krallarına özgü bir şey değildi. Eski Babil kralı Hammurabi’nin, Mari kralı Zimri-Lim’in elçilik heyetiyle yaptığı görüşmelerin birinde Babil kralının yanında ne iç ve dış işlerden sorumlu üst düzey görevlileri ne de bir kâtipi bulunmaktaydı. Görüşmelerden birisinde Marili bir komutan, kral Hammurabi ve ona eşlik eden işitme engelli birisi (*lu sukkuku*) vardı. Bakınız: Dominique Charpin, “Compte rendu du CAD volume S (1984)”, *Archiv für Orientforschung* 40/41 (1993/1994): 22; Dominique Charpin, *Writing, Law, and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, çev. Maire Todd (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 168; Dominique Charpin ve diğerleri, *Archives Royales de Mari* (Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1988), XXVI/2: 140.
- 50 Hammurabi kanunnamesinde, Eski Babil döneminden önceki dönemlere tarihlendirilen kanunnamelerde pek sık rastlanmayan “fiziksel bir uzvun bir suçla karşılık kesilmesi ya da sakat bırakılması” anlayışıyla ilgili çokça yasa maddesi bulunmaktadır. Örneğin, “bir saray mensubunun ya da manastırdaki birisinin yetiştirdiği çocuk, kendisini yetiştirenlere ‘sen benim babam veya annem değilsin’ derse onun dili kesilecektir” maddesi bu anlayışı yansıtmaktadır. İlgili yerde dil kelimesi için kullanılan Akadca kelime *lisan*’dır. Bundan dolayı bedensel bir uzuv olan dilin kesilmesi neticesinde kişinin aynı zamanda konuşma yetisini de büyük ölçüde yitireceği kastedilmektedir. Bir başka benzer örnekte şöyle denmektedir: “bir adam oğlunu sütanneye verirse ve çocuk sütannedeyken ölürse ve sütanne çocuğun annesi ve babasının haberi olmadan bir başka çocuğu onun yerine koyarsa ve bu kanıtlarırsa sütannenin memesi kesilecektir.” Tıpkı bir önceki örnekte dilin kesilmesinin konuşma yetisinin yitirilmesine neden olması gibi, memenin kesilmesinde de sütannenin bir daha kimseyi emzirememesi amaçlanmıştır. Verilen uzuv kesme cezalarının işlenen suçlarla birlikte değerlendirildiğinde çoğu zaman kendi içindeki mantığı kolayca anlaşılabilir. Bir berberin efendisinin izni veya rızası olmadan bir kölesinin saçını, kölelik belirtisi ortadan kalkacak şekilde tıraş etmesinden dolayı elinin kesilmesi, başkasına ait bir tarladan tohum ve yem çalanın elinin kesilmesi ve efendisine karşı itaatsiz bir kölenin kulağının kesilmesi hep bu mantıkla verilen cezalara örnek teşkil etmektedir. Bakınız: Roth”, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*”, 120, 122, 124, 128, 132.

rinde⁵¹ ve özellikle Orta ve Yeni Asur kral yazıtlarında rastlamak mümkündür. Gerek yasa maddelerinde gerekse de kral yazıtlarında bedensel uzuvlarına işlenen suçun türüne göre az ya da çok zarar verilerek sakat bırakılan kimselerin bu durumu sakat kalanların kendilerinin bir tercihi olarak sunulmuştur. Bu kimseler yapmamaları gereken ve yapmamaları konusunda uyarılan eylemlerde bulunmuşlar ve neticesinde böylesi bir sonucu göze almışlardı. Ancak kehanet serilerinde ya da mitolojik anlatılarda bahsi geçen yeti yitimli kimselerin durumu daha farklıydı. Bu metinlerdeki kalıcı ve geçici fiziksel ve zihinsel rahatsızlıkların nedenleri daha ziyade tanrısal bilgelikle ilişkiliydi. Doğuştan yeti yitimli olan kimselerin yapabileceği pek bir şey yoktu. Onların bu söz konusu rahatsızlıkları eylemsel bir tercihin sonucu değildi.

Mezopotamyalı krallar yasa maddelerini, kendi dönemlerindeki hukukun uygulayıcısı ve koruyucusu vasfına kanıt olarak göstermek niyetindeydiler. Onlar tanrılardan aldığı yetkiyle tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak geleneğin ve düzenin savunucuları ve koruyucuları konumundaydı. Kötülüğü ve kötü düşünceleri ortadan kaldırır ve insanlar arasındaki adaleti sağlardı. Adil bir kral suç işleyen kişileri toplumsal düzen, huzur ve adalet adına cezalandırırdı. Ayrıca sakatlık, kanunnamelerde yasalardan bahsedilen stellere ya da çivi yazılı metinlere gelecekte başkaları tarafından zarar verilmesi durumunda söz konusu bu kötü niyetli kişilere tanrılar ya da tanrıçalar tarafından verilecek olan bir “lanet türü” olarak da geçmektedir.

Orta ve Yeni Asur dönemlerine tarihlendirilen kral yazıtlarında ve yıllıklarda krali otoriteye itaatsizlikleriyle karşı gelenlere verilen farklı bedensel uzuvların kesilmesi ve gözlerin oyulması gibi sakatlamaya yönelik bedensel cezalardan çokça bahsedilmektedir.⁵² Özellikle M.Ö. 1. binyılın başlarından itibaren tahta geçen hemen bütün Asur krallarının yıllıklarında benzer sakatlama uygulamalarından bahsedildiği görülmektedir. Kimi durumlarda esir alınan düşmanlara verilen bu türden sakatlama cezalarının ayrıntılarından da bahsedilmiştir. Örneğin, uyarılara ve ikazlara kulak asmadığı iddia edilen Asur karşıtı kimselerin dudak ya da burun gibi bedensel uzuvların delinerek içlerinden geçirilen iplerle ve boyunlarına, ellerine ve ayaklarına takılan ağır tasmalarla elleri sıkıca bağlı ve çıplak bir şekilde uzun süreler dolaştırılmaları anlatılır. Belirli bir süre sonra kişinin bedeninde birtakım sakatlanmalara yol

51 Orta Asur dönemine (yaklaşık olarak M. Ö. 1392-934) tarihlendirilen kanunlarda suçlulara verilen cezalar arasında parmakların, kulakların ve burnun kesilmesi gibi uygulamaların yanı sıra dudakların kesilmesi, yüzün şeklinin bozulması (dövülerek) ve hadım edilme gibi cezalara da rastlanmaktaydı. Hırsızlık suçlarında kulak ve burnun kesilmesi, bir adamın bir kadına uygunsuz biçimde cinsel anlamda yaklaşması veya birisinin bir diğerine fiziksel olarak saldırması ve zarar vermesi neticesinde parmağın/parmakların ve dudağın kesilmesi ve zinanın ve erkekler arası eşcinsel ilişkilerin kanıtlanması durumunda hadım edilme gibi sakat bırakmaya yönelik cezalandırıcı ve caydırıcı yasa maddeleri bulunmaktaydı. Bakınız: Roth, “*Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*”, 156,157, 158, 160.

52 Fabrice De Backer, “Cruelty and Military Refinements”, *Res Antiquae* 6 (2009): 13-50.

açmış olması kesin gözükün bu tür cezalar daha ziyade düşman kralları, maiyeti, ordusu ve -her zaman olmasa da- düşman şehrinin yetişkin erkeklerine verilmekteydi. Sakat bırakılan savaş tutsakları farklı iş kollarında çalıştırılarak devlet ekonomisine katkıya zorlanırlardı. Devlet yönetiminin farklı katmanlarında ve tapınak ekonomisinin canlı tutulmasında bu kişilerin görevlendirildiği bilinmektedir.

Bir kral ve ordusu tarafından ideolojik nedenlerle sakat bırakılan düşmanlar siyasi, dini ve toplumsal düzen için oldukça tehlikeliydiler. İdeolojik ve toplumsal işleyişi bozabilme potansiyelleri olan bu düşmanlar tam da bu “sakatlayıcı” durumlarından dolayı Mezopotamyalı krallar tarafından kalıcı olarak fiziksel anlamda sakat bırakılmışlardı. Bedene yönelik bu tarz müdahaleler aynı zamanda ileride düşmanca davranışlar sergileme potansiyeli olanlara yönelik bir uyarıydı. Ölene kadar gözleri görmeyecek, yürüyemeyecek veya gündelik işleri devam ettirmede büyük zorluklar yaşayacak bireyler olmak, Mezopotamyalı krallara ve onların önderlik ettikleri ordulara karşı savaşırken ölmekten daha ıstıraplı bir talihsizlikti. Hiç kuşkusuz Asur kral yazıtları ve yıllıklarında uzun uzadıya detaylı bir şekilde insanların sakatlanmalarından sıklıkla bahsedilmesinden de anlaşılacağı üzere bu tür kayıtların ve somut uygulamaların diğerleri üzerinde derin bir psikolojik tahribata yol açmış olması kesindir.

Engelli insanlarla ilgili edebi içerikli metinlerdeki kayıtlar sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerle ilgili bilgiler içerirler.⁵³ Bu metinlerde fiziksel ve zihinsel kusurların hakaret ve aşağılama amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. Bundan dolayı edebi içerikli metinlerdeki ilgili kayıtlar yeti yitiminin nasıl sakatlık haline dönüştürüldüğünün ipuçlarını içermesi bakımında kıymetli bilgiler içermektedir.⁵⁴

Eski Mezopotamyalıların yeti yitimli insanlara bakışını yansıtan bir başka önemli husus bu türden fiziksel ve zihinsel sorunların eşlik ettiği hastalıkların tanrısal bir ceza ya da günah kavramıyla ilişkilendirilmiş olmasıydı. Kişinin yeti yitimli olarak doğmasının ya da hayatının bir evresinde böylesi bir engelle karşı karşıya kalmasının kendi ailesinin, yakın çevresinin, yaşadığı toplumun ve nihayetinde yönetimi altında olduğu kralının davranışları, yaşam biçimi ve dini inançları gibi sayısız etkenle ilgili olabileceği düşünülmüştür. Bundan dolayı temelde toplumun kendisini düzeltmesi beklenirdi. Ancak burada hemen ifade etmek gerekmektedir ki Mezopotamyalılar bütün hastalıkları ve sakatlanmaları tanrısal bir ceza düşüncesi içerisinde

53 Kağnıcı, “Mental Disability (?)”, 54-59, 61-62.

54 Sümer edebiyatında tartışma metinleri, atasözleri ve özdeyişler, diyalog metinleri ve şiirler gibi fiziksel ve zihinsel yeti yitimleri ve insani kusurlarla ilgili çok miktarda kayıt bulunmaktadır. Bu konuda bakınız: Hallo, “The Lame and the Halt”, s. 66; Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* I, 2. Baskı (Maryland: CDL Press, 1996), 343; Walls, “The Origins of the Disabled Body”, 28 (bu çalışma tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir (Neal H. Walls, “Sakat Bedenin Kökenleri: Eski Mezopotamya’da Sakatlık”, çev. Gökhan Kağnıcı, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/64 (2018): 387.

ele almamışlardır. Onlar için bu türden sağlıklı ilgili olumsuz durumların her birinin farklı nedenleri, sonuçları ve süreçleri olabilmekteydi. Tanrısal müdahale her zaman topyekûn ve tek yönlü değildi. Bununla birlikte cüzzam gibi bazı tıbbi rahatsızlıklara yönelik toplumsal bakış çoğu zaman suç ve tanrısal bir ceza ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmişti.

Eski Mezopotamya'da fiziksel ve zihinsel yeti yitimli insanlar genellikle büyük bir toplumsal dışlanışla karşılaşmamışlardı. Ancak bazı görevleri icra edebilmek için sağlam bir bedene ve zihne sahip olmak gerekmektedir. Bir Babil metni barû (kâhin) olacak kimselerin fiziksel görünüşlerinin kusursuz ve bedensel uzuvlarının sorunsuz olması gerektiğinden bahseder. Örneğin, bu kişilerin gözleri ve dişlerinde herhangi bir bozukluk bulunmamalıydı. Kâhinlik ve rahiplik gibi kutsal görevlerde bulunup tanrıların huzuruna çıkacak kişiler beden ve zihnen sağlıklı olmalıydılar. Cüzzamlı kimselerin ve hadımların bu görevler için uygun görülmediklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁵⁵ Muhtemelen bu kimselerin tanrılar veya tanrıçalar tarafından özellikle dini konularda desteklenmeyen kimseler olduğuna inanılmaktaydı veya iddia edilmekteydi.

Çivi yazılı metinlerde kendilerinde bulunan tıbbi sorunlardan dolayı dışlandıkları ifade edilenlerin çoğu cüzzamlı hastalardı. Bazı ilgili metinler cüzzamlıların dışlanma süreçlerine dair detaylı bilgiler içermektedir.⁵⁶ Bu örnekler Eski Mezopotamya toplumlarında fiziksel ve bedensel kusurları ve eksiklikleri bulunan insanların dışlanarak yalnızlaştırıldıklarına belirgin bir kanıt olarak ele alınmamalıdır. Zira cüzzamlıların dışlanmalarının nedeni hastalığın toplumsal düzeni tehdit edici yönüyle ya da sosyo-ekonomik faydasızlıkla kurulan ilişkide aranmamalıdır. Bu türden rahatsızlıkları bulunan kimselerin dışlanmaları cüzzam hastalığının kendisinden ya da onunla ilişkili birtakım fiziksel ve zihinsel rahatsızlıklardan dolayı değil, temelde hastalığın dinsel boyutuyla kurulan ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte dışlanma sadece cüzzamlı hastalara has bir uygulama değildi. Toplum tarafından anormal ve tehlikeli görünen bazı fiziksel ve zihinsel kusurlu kimselerin siyasi, edebi ve kehanet içerikli çivi yazılı metinlerde dışlanmalarından ve hatta öldürülmelerinden bahsedilmektedir. Ancak bu yöndeki kayıtların istisnai örnekler içerdiklerini belirtmek gerekmektedir.⁵⁷ Bu örneklerin çok nadir ve çok özel durumlarla ilgili olduğu ve genel bir bakışı ve pratiği yansıtmadığı ifade edilmelidir.

55 Anne Löhnert, "The Installation of Priests According to Neo-Assyrian Documents", *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007): 273; W.G.Lambert, "Enmeduranki and Related Matters", *Journal of Cuneiform Studies* 21 (1967) II-28: 132; Van der Toorn, "Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia", 29.

56 Cüzzamlılar öldükten sonra bile ayrımcılıkla karşı karşıya kalıyorlardı. Bakınız: Kağnıcı, "M.Ö. II ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar", 45.

57 Yeni Asur dönemine tarihlendirilen bazı kayıtlarda epilepsi (ya da Huntington) hastası olan birisi ile zihinsel anlamda sorunları bulunan bir başkasının çevreye ve topluma zararlarından dolayı öldürülmeleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda bakınız: Walls, "The Origins of the Disabled Body", (Walls, "Sakat Bedenin Kökenleri", 377-381), 20-23.

Sonuç

Yeti yitimli olmanın istenmeyen veya uğursuzluk getireceğine inanılan bir durum olduğuna dair algının tarih boyunca her toplumda az ya da çok var olduğu kabul edilebilir bir olgudur. Ancak sakatlığın derhal tedavi edilmesi gerektiği aksi halde dışlanmalarının normal bir durum olduğuna dair toplumsal, kültürel ya da ideolojik kabullerin bütün antik toplumlarda aynı oranda ve şekilde olmadığı kaynaklardaki veriler ışığında rahatlıkla söylenebilir. Yeti yitimli insanların toplumsal konumu ve sakatlığın yorumlanışının tarihsel süreç içerisinde değişkenlik gösterdiği kesindir. Bundan dolayı sakatlık çalışmaları sosyoloji, antropoloji, psikoloji gibi çok sayıda sosyal disiplinin iş birliğine ihtiyaç duymakla birlikte, büyük oranda tarih disiplinine de gereksinim duymaktadır. Sakat kimdir, nasıl sakat olunur, buna kim karar verir, sakat ne işe yarar gibi soruları sağlıklı bir şekilde cevaplandırabilmek için tarihsel süreç / arka plana bakmak gerektiği bir kez daha vurgulanmalıdır. Zira tarihte sakatlığın izinin sürülmesi, günümüzdeki engellilik çalışmalarına önemli katkılar sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda bu alanla ilgili çalışmalara yeni perspektifler sunacaktır. Engelliliğin tarihini iyi analiz etmek bir yanı sıra bizim sakatlığın tarih boyunca nasıl, kim tarafından ve ne şekilde belirlendiğinin izini sürmemize olanak sağlayacak, diğer taraftan günümüzde en çok üzerinde durulan sakatlığın tıbbın mı yoksa toplumbilimin mi alanını ilgilendirdiği tartışmasına katkı sağlayabilecektir.

Hiç kuşkusuz insanın başına gelen bir takım istenmeyen ve talihsiz olaylar neticesinde bedensel uzuvların yitirilmesinin ya da uzuvların deformasyona uğrayarak işlevsiz hale gelmesinin nedenleri bu olaylara maruz kalan insanlara karşı toplumsal bakışı biçimlendirmekteydi. Bu türden istenmeyen vakalar bu kimselerin hayattaki ve içinde yaşadığı toplumdaki rolüyle birlikte değerlendiriliyordu. Bu bakışın yansımaları Şumma Izbu ve Şumma Alu isimli kehanet serilerindeki yeti yitimli kimselerin olumlu ya da olumsuz toplumsal, kültürel ve siyasal içerikli tahminlerle ilişkilendirilmesinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Fiziksel ve zihinsel anlamda kısmen ya da bütünüyle işlevsiz hale gelmenin ya da sakatlanmanın bir aşağılanma nedeni ya da alaya alınan bir durum olarak görülmesi nedenlerle ilgiliydi: “Neden böylesi talihsiz sonuçlarla karşı karşıya kalındı?” Eski Mezopotamyalılar için bu sorunun cevabının aranması ya da bilinmesi yeti yitimiyle sakatlık arasındaki ilişki açısından önemliydi. Nedenlere dair bilgiye sahip olmanın yeti yitimini sakatlığa dönüştürüp dönüştürmeme konusundaki toplumsal mutabakatı büyük oranda etkilediği anlaşılmaktadır. Örneğin, hadımlar bütün yeti yitimli kimselerin aynı şekilde değerlendirilmediğine güzel bir örnek oluşturabilir. Hadımlar özellikle Yeni Asur döneminde (M.Ö. 912-612) kraliyet saraylarında ve devletin farklı kademelerinde üst düzey görevlerde bulunmaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında hadımlığın en

azından kraliyet düzeni ve devlet yönetimi açısından aşağılanmayı gerektirecek bir engellilik hali olarak görülmediği (büyük oranda) söylenebilir. Diğer taraftan, Orta Asur kanunlarında bazı suçlara karşılık verilen bir ceza olarak kişilerin hadım edilmeleriyle ilgili kayıtlara atıfla, Asur saraylarında ve devlet yönetiminde kendilerine yer bulan hadımların farklı nedenlerden ötürü cezalandırılmış hadımlar arasından seçilip seçilmediği bilinmemektedir. Ancak eğer öyleyse bile, bir suçun cezası olarak hadım edilerek erkeklikleri ve nesillerinin devam ettirme olanağı ellerinden alınan bu sakatlanmış kişilerin, devlet eliyle toplumsal bütünleşmelerinin bir şekilde sağlanmış olduğunu söylemek çok da yanlış olmasa gerektir.

Kaynakça / References

- Alster, Bendt. "Halt or Dwarf: the Meaning of ba-za = pessû". *Vom Alten Orient Zum Alten Testament. Festschrift für Wolfram Freiherrn von Soden zum 85. Geburtstag am 19. Juni 1993*, ed. Oswald Loretz- Manfred Dietrich, 1-6, Vluyn: Neukirchener Verlag, 1995.
- Braddock, D.L., Parish, S.L. "Sakatlığın Kurumsal Tarihi". *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk. 101-187. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Caplice, R.I. *The Akkadian Namburbi Texts: An Introduction*. Los Angeles: Undena Publication, 1974.
- Cassin, Elena. *Le Semblable et le différent*. Paris: Editions La Decouverte, 1987.
- Catagnoti, Amalia. "Les nains a Ebla". *Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires* 2 (1989): 20-21.
- Ceccarelli, Manuel. *Enki and Ninmah: Eine mythische Erzählung in sumerischer Sprache*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016.
- Charpin, Dominique v.dğr. *Archives royales de Mari XXVI/2*, Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1988.
- Charpin, Dominique. "Compte rendu du CAD volume S (1984)". *Archiv für Orientforschung* 40/41 (1993/1994): 1-23.
- Charpin, Dominique. *Writing, Law, and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*. Çev. Maire Todd. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
- Civil, Miguel. "Ancient Mesopotamian Lexicography". *Civilizations of the Ancient Near East IV*. Ed. Jack M. Sasson. 2305-2314. New York: Scribner, 1997.
- De Backer, Fabrice. "Cruelty and Military Refinements". *Res Antiquae* 6 (2009): 13-50.
- De Zorzi, Nicla. "The Omen Series Šumma Izbu: Internal Structure and Hermeneutic Strategies". *Kaskal* 8 (2011): 43-75.
- Farber, Walter. "Akkadisch Blind". *Zeitschrift für Assyriologie* 75 (1985): 210-233.
- Finkelstein, Jacob Joel. "The Laws of Ur-Nammu". *Journal of Cuneiform Studies* 22/3-4 (1968-1969): 66-82.
- Foster, Benjamin R. "The Babylonian Theodicy". *The Context of Scripture*. Ed. W.W.Hallo. 1: 492-495. Brill: Leiden, 1997.
- Foster, Benjamin R. *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature I*. 2. Edition. Bethesda-Maryland: CDL Press, 1996.
- Frayne, Douglas R. *Presargonic Period (2700-2350 BC): The Royal Inscriptions of Mesopotamia (Early Periods I)*. Toronto: University of Toronto Press, 1998.

- Freedman, Sally M. *If A City is Set on A Height I: The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlē Šakin* (Tablet 1-21). Philadelphia: Occasional Publications of Samuel Noah Kramer Fund 17, 1998.
- Gelb, Ignace J. "Prisoners of War in Early Mesopotamia". *Journal of Near Eastern Studies* 32-1/2 (1973): 70-98.
- Geller, Markham J. *Ancient Babylonian Medicine: Theory and Practice*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- Hallo, William W. "The Lame and the Halt". *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* 9 (1969): 66-70.
- Heimpel, Wolfgang. "Blind Workers in Ur III Texts". *Kaskal* 6 (2009): 43-48.
- Hughes, Bill ve Kevin Paterson. "Sakatlık Sosyal Modeli ve Kaybolan Beden: Bir Yeti Yitimi Sosyolojisine Doğru". *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk. 63-81. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Johnson, J. Cale., Geller, Markham J. *The Class Reunion-An Annotated Translation and Commentary on the Sumerian Dialogue Two Scribes*. Leiden: Brill, 2015.
- Jones, Philip. "Divine and Non-Divine Kingship". *A Companion to the Ancient Near East*. Ed. Daniel Snell. 330-342. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Kağnıcı, Gökhan. "Insights from Sumerian Mythology: The Myth of Enki and Ninmah and the History of Disability". *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/2 (2018): 429-450
- Kağnıcı, Gökhan. "M.Ö. II ve I. Binyıllarda Eski Mezopotamya'da Cüzzamla İlgili Kayıtlar". *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Cüzzam*. Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek. 37-51. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Kağnıcı, Gökhan. "Mental Disability (?): On the Akkadian Word Lillu". *Archivum Anatolicum* 12/1 (2018): 49-70.
- Kellenberger, Edgar. "Children and Adults with Intellectual Disability in Antiquity and Modernity: Toward a Biblical and Sociological Model". *Crosscurrent*. 63 (2013): 449-472.
- Kellenberger, Edgar. "Mesopotamia and Israel". *Disability in Antiquity*. Ed. Christian Laes. 47-60. New York: Routledge, 2017.
- Kellenberger, Edgar. *Der Schutz der Einfältigen: Menschen mit einer geistigen Behinderung in der Bible und in weiteren Quellen*. Zurich: Theologischer Verlag, 2011.
- Lambert, Wilfred G. "Enmeduranki and Related Matters". *Journal of Cuneiform Studies* 21 (1967): 126-138.
- Lambert, Wilfred G. *Babylonian Wisdom Literature*, Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns, 1996.
- Lecompte, Camille. "Representation of Women in Mesopotamian Lexical Lists". *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*. Ed. Brigitte Lion, Cecile Michel. 29-56. Berlin: Walter De Gruyter, 2016.
- Leichty, Erle. *The Omen Series Šumma Izbu*. New York: J.J. Augustin Publisher, 1970.
- Löhnert, Anne. "The Installation of Priests According to Neo-Assyrian Documents". *State Archives of Assyria Bulletin* XVI (2007): 273- 286.
- Pittl, Simone. "Some Considerations on Disabled People in the Sumerian Myth of Enki and Ninmah". *Kaskal* 12 (2015): 467-483.
- Renger, Johannes. "Kranke, Krüppel, Debile: eine Randgruppe im Alten Orient?". *Außenseiter und Randgruppen: Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients*. Ed. Volkert Hass. 113-126. Constance: Universitätsverlag Konstanz, 1992.
- Roth, Martha T. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. 2. Basım. Atlanta-Georgia: Society of Biblical Literature Scholars Press, 1997.
- Scurlock, Jo Ann., Andersen, Burton R. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*. Urbana-Chicago: University of Illinois Press, 2005.
- Stol, Marten. *Epilepsy in Bablyonia*. Groningen: Styx Publication, 1993.

- Stol, Marten. *Women in the Ancient Near East*. Çev. Helen-Mervyn Richardson. Berlin: Walter De Gruyter, 2016.
- Taylor, Jon. "A New OB Proto-Lu-Proto-Izi Combination Tablet". *Orientalia: Nova Series* 70/3 (2001): 209-234.
- Tigay, Jeffrey H. "'Heavy of Mouth' and 'Heavy of Tongue' on Moses' Speech Difficulty". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 231 (1978): 57-67.
- Van der Toorn, Karel. *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*. Assen: Van Gorcum, 1985.
- Veldhuis, Niek. *History of the Cuneiform Lexical Tradition*. Münster: Ugarit-Verlag, 2014.
- Walls, Neal H. "The Origins of the Disabled Body: Disability in Ancient Mesopotamia". *This Able Body: Rethinking Disabilities in the Biblical Studies*. Ed. Hector Avalos, Sarah J. Melcher, Jeremy Schipper. 13-30. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- Walls, Neal H. "Sakat Bedenin Kökenleri: Eski Mezopotamya'da Sakatlık". Çev. Gökhan Kağınacı. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37/64 (2018): 369-394.
- Weisberg, David B. "An Old Babylonian Forerunner to Šumma Alu". *Hebrew University Annual* 40/41 (1969-1970): 87-104.
- Zola, Irving K. "Toward the Necessary Universalizing of a Disability Policy". *The Milbank Quarterly* 83/4 (2005): 1-27.